

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ
ПАМЯТНИКИ
АРМЕНИИ

4

НАСКАЛЬНЫЕ
ИЗОБРАЖЕНИЯ

ВЫПУСК
I

ГО. КАРАХАНЯН
П. Г. САФЯН

НАСКАЛЬНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ
СЮНИКА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1970

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՉԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՏԻՏՈՒՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՀՈՐԿԱՐԳՈՒՆՆԵՐԸ

4

ՃԻՅՈՒՆՏԵՐԵՐ

Դ Ր Ա Կ
I

Գ. Հ. ԿԱՐԱՒԱՆՅԱՆ
Պ. Գ. ՍԱԹՅԱՆ

ՍՅՈՒՆԻՐԻ
ՃԻՅՈՒՆՏԵՐԵՐԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1970

Այսօրիս տարբեր երկրներում Տաշտարե-
գավառի մայրաքաղաքի Տաշտարանների շարքում
կարծիք տեղ են գտնում Տաղարամյաններ Տեսու
մեկ Տեսու Տաշտարանի Տաղարե շրջանի պատ-
մարչի և մշտապես յայտնիակ սիրահարարու-
կանը¹⁵, մայրաքաղաքները: Տաշտարանի քարեր
վանեմով, որ փայտ են մարել հրատարակներ,
մաքի մակերևույթը մի քան Տաղար մետր քարե-
քանջակ հրա, լեռնապարտերի փեղերին, հրա-
բխական սղակագույն և սև, կրաքարի կրակային ունեց-
ողը բարձրաշերտերում և մայրենի փորագրված
կնքներում հայտնաբերված մարդու գրություն է
սեփական մաքի առաջին պիթրո, որ կենց
պատմաբանը: Հիմա՞մարք քարե մատյանի ատ-
ցիկը, Տաղարամյանների մեկուկից քանակող աշ-
խարհից, փայտյան են Տաղարի մեր ժամանակ-
ների՝ Տաղարամյանի մ. ք. ա. V—II Տաղարամյան-
ների Տաղարե քեղերի Տաղար և մշտական
կյանքի մաքի: Ին-Քին իբրս Տեղում չեմուն
ստորագրություն պահպանված, ստանյակ սերունդ-
ների կողմից Տաղարամյանի տաղ փորված
սեփականարքերի թվանկով մատյանի լիամարդ
չեղուն: անբարձր են մեր Տեսու՞մար կանխերի-
րի խոհերն և պարունակը: Անամար ժամանակնե-
րից մեկ Տեսու՞մ այդ պատկերներում արտաճա-
րու՞մ են ցանկ ընտելյան անգույն ուժեր
նկարներում մարդկանի լիքի, պաշտամաների՝
համարագրական մաքուր աշխարհայայտի ստան-
կանի քրեորտները, աշխարհաբանի առաջան,
Տեսուպարյան կյանքի գրվածները, բազմապա-
սեղի սղակներն և զիզվածները: Տաղարամյանների
պատկերներում և նշարարայի քարեկանի
պատկերները մեր Տեսու՞մար կանխուն շրջանառող
կրա աշխարհում ստանդ ընտելյան, իրական, կր-
կանի կյանքի, ինչպես նաև աշխարհըրճանու-
կանի սեղանագրություններ են, կրա Տարտա ար-
ւածների քարեքարի սղակներները: Եսու են Տա-
շտարանի քարե մատյանները, տարբեր միջուկ-
ների լիքերով, կրաքարի քանակաբանությամբ: Բա-
ղարանների հրա անճար կերպերիների կարգի
քրեմուն պատկերները, կանխարարանով, ժա-
րյաբանը շարժարժած արժեանքի սղակագրու-
մանը:

Քյանկները վաղեպեական ժամանակների զեպ-
կանարական պատկերացումների լավագույն փա-
ղարկային են:
Տաշտարանի մայրաքաղաքի Տաղարի և Արագած
լեռան մայրաքաղաքները զեպեն XX դարի քա-
ղաքների իրենց հրա են սեղան պատմաբանա-
սիրական կանխարարական ունեցող փանակա-
կանի ուշադրությունը: Փոքրիկ կողմից ինչպե՞ս
սեղանված արժեանքի Տաղարե սղակագրու-
թյանների փորված և ժամա ևնքով արժան պա-
սեղան, իրականության լավ Տաղարանի պա-
կերների մաքին առաջին փայտյաններին Տա-
ղարանի հրա պարերական մամուլի կերպում սղա
լեռան լավագույնական-սղակագրական ընտելի
Տաղարամյաններում:

Կեղծի քան իրան տարի տաղ, 1910 թ.
Բարսիսանում գրվածի միջոցով, Բարսիս Տեղ-
Մուճաբայանի կամրատի Տես Արագածի պա-
քարի բարձրագույն, փրագարակն, լեռան լանջերին
սեղան պատկերների մաքին 1910 թ. սկզբարտա
Տանյանի կերպում զեպ է. ժաման տարի կերպ
Տաղար մատյան, Կրկուր փրագարակների և կա
մեր կերպ կապակները Տանյանի, ստանց առա-
ջանքի սղակներ ին քարեկանու... ժամի մեկին
Տեսու՞մ մեր կապակներին՝ Արագածի լեռն պա-
պակներին մեկի փրագար և արտաբանական պա-
պակներով սղակները մեր Տաղարամյան արտա-
ճարայի կամրատա փրագարայան յայր Քյանկի
մայրով սղակ կերպ... Արագածի կարտա է լի-
կանը ուսումնասիրության, կա չի կարելի, որ
կան Տաղարամյան սեղակները: Առաջարկան
կարտա է ինչ որ կա լանջի կրա ստորոտում իրա-
կան փրագարակներին... Արագածի հրա կան և
կանխարարական Տաղարանները: Քարե լանջի
յայր Տեսու՞մարքի քարեքարի մեկ Տաղարեցի, որ
... ինն պիտի ջուլց առ մի քար, որ ոչ քիջ ջուլց
չ ասելի, որի հրա կան ինն փրագարակները, որով
կարելի է իմանալ թե ինչ սղակ գրված կան իրա-
կան լանջայր որը կա ինն ջուլց ասելց այդ ար-
ժանագրությունները: Տեսու լիքարական ուշադրու-
թյամբ գիտնով Տաղարանի քարեր, քան Տարտ
կարեկցող յարբարվոր արժանագրությունը
չառ սղակ կրկնված: Դրա ուրիշ կերպով, չի կամ
կրկու արշին զեպեկց զուրս ցցված քարայր

քարե են, որից հրա կանխարարական, քան
մեկի մաքին Տաղարանի կրկնաբանը քարեքար
կան: Ինն լանջայրի մեկ պատմական է արժե-
անք, յայց անկերպի է քանակային ժամանակը
և փորձարարական: Ինչպե՞ս լանջ են քարե
Տաղարի գեղեցիկ, կամ չեղանով կաշարավոր
կենդանիներ, այն կամ կերտու, սղակներ
մաքից, կրկնված քարեր: Եսու էր Տարտան, կա
քար մանրանական կան սղակ լիքարագու... Ի՞նչ
են զուր, արժանագրություն՝ ի. թե՛ որտարտան
և պատրաստման յարբարակները: Ի՞նչ ժամա-
կանի են...¹⁶

Արագածի լանջերին սեղան փրագար-
պարերի, մայրաքաղաքի Տաղարանների քա-
րի 1914 թ. հրատարակած «Շուրթան մի քան
Շրտառարտաններ» յուրպիցից կրա Տաղար-
անի մեկ թր: Կանխարանի այդ պատկերները
Տաղարում է պիտի մարմանակ Տաղարներ, ա-
տարտաններ պատկերացումները: Մեղանով կար-
վոր իմ Տաղարում Տաղարեցի իմ ունեցած սեղ-
ակներին մի քանի կանխարարական Տաղար-
անների մաքին, որտեղ ընկած են Արագածի
Տաղար-արժանյան լանջերի կամ ստորոտի փա-
կայ փրագարակներին Տաղարեցի են ինն սեղ-
անց մեկ մաքար պատմաբանը և տարբեր ժա-
մանակ մանկայր կրկներ, ինքներ, որ Տեսու-
մար այդ Շրտառարտանները, կարտա մեղան-
կան սեղանց փրագարակի և մանրակներ
ուսումնասիրության, աշխարհը շիննին զեպ կեր-
պար սղակով՝ Տաղարանները, ինչ քարե
կանխար Տեսու՞մարակներին ինչպես Գ.
կարգ: Լանջայրային, ի. փարք: Գաղակի, որով
Սարբարակու յայրի են այն, կրտա են յայն սղա-
կի ընտել և ընտել չեն կարող թաղանայան լիքան
սուս սեղան Տաղարանական փրակներին... Արա-
գածի մի Շրտառարտան կա, որի մաքին կրան
կանխար սղակներին յայր, այդ սղակներին
լեռան փրագարական սեղանագրող քարերին՝ որի
մարմանագրած Տաղարանի ու ուսումնասիրել են
քարի զեպ: քարե քանակող ստորոտների պատ-
կերացումներ են, մեկ մաքար ինչ-որ սղակ
քարերի յարբարակ: Այդ պատկերների քանակ-
ված են քանակական քարերի և քարակներին
փրա: ընկած լեղականների մեկ Շրտառարտ-
անի սղակ մաք մի փրա Տեսու, զեպի Արա-
գածի կրտապար պաղարկները: Այգլարի կրա-

ներ ինն Տաղարեցի է սեղանի մաք 50 Տեսու, կրա-
կանապա մշակարարի կից և քարե Գաղար, Լուսան
և այլը քարեպե շրտառարտան, քարեպե 2—3
միջինայրի սղակի չի և ոչ և ոչ սղակայանները:
Մի քանի քարակներին զեպ քարե են Տաղար
որի սեղանակներ՝ կարկարներ իրենց կարկար-
չեք: արտեցի կրտա Տարտանի սեղանակներ
միջարկի են քարայան մաք 100—150 քարե Տե-
ղարամյան փրա և փորված են կրտա մեկ քա-
րակների փրա կից սեղանագրություններ Տեսու-
մարք փանակներին պատկերային սղակայաններ
է Տեղե կրտաով, որ Շրտառարտանները քարերի
քարերի չեղանք շառ սեղան փրակի են, քան-
ակներին փրա մաքին են մաք: Կրտապարկով
իմ այս կարտապարկները, Կարկար Տաղար
կարկար չեղան այդ Տաղարանի ստորոտների Տա-
ղարանի և մանրակներն ուսումնասիրության
կարկար¹⁷:

Տաղարի սղակ կրկներ է կրտա Տա-
ղարանի Տաղարանների փրակայան կան-
ակն, Տաղարական Տաղարանների կանխար
Տեսու՞մարքի յայր թափ է ստանում: Լուսան
ուշադրության են արժանանում մայրաքաղա-
քի Տաղարանները, Տաղարանի քանակայան
մշտապես ուսումնասիրության քանակ է
սղակայան, Տաղարամյանից Տաղարամյան
Տեսու՞մարի ստանդարտները կանխար
և սղակայան, Տաղարամյանից Տաղարամյան
Տեսու՞մարի ստանդարտները կանխար
Տաղարանի ստանդարտներ, այն կարտա է սեղ-
անի, մաք, Տարտան Տաղարամյաններին Տեսու,
մանակայն պատկերների յայրերը սղակում են
զիզարտապակի սղակներ, լեռնականներին, աշ-
խարհ սղակի զարկուն:

Տաղարի Տաղարե, որ յարբար քանակից
մայրաքաղաքի Տաղարանների փրակայան Տե-
ղարանի Տաղարանի քրեով, Արագածի
Քյանկարան¹⁸ էր: Լուսանում 20-ական
ուսումնասիրություններին, փրակայան արժանագրու-
թյանների Տաղարանը սղակայան, փրակայան
սղակայան մաք ի. Քյանկարանը քանակով զիզար-
արկաններ Տաղարաններին զեպ, մեկ կանխար
մեղանայր կարտապարակներին ուսում-

Кобитская (Армбджалжанская ССР), см. «Археологиче-
ские исследования в Армбджанке», сборник статей, Ба-
ку, 1965, стр. 15—28.

¹⁵ «Արտառ», 1910, էջ 86—88.

¹⁶ «Արտառ», 1910, էջ 82—85.

¹⁷ «Արտառ», 1914, էջ 82—85.

¹⁸ Բ. Քյանկար, Արագածի պատմական մեկ կրտա,
1925.

բաւոյն Տուրքաններն գրազնեմ են Սբոկ լեռան, Ուլստաուրի լանդերն, Վարդերի լեռան շրջանի ստորաբերն, Սիզիւն, Արփա, Սրտան գետերի, որոնք անդնդներն մերձագ լեռանարտի լանդերն է զար փոյզ, մի բանի տառապանքն կրծմար կրկայն անկեզ տարածուիլուն: Հայաստանի մայրապետներնք Քովոզ տերան շառ են, որ Տրապարնուն: Կառապի խոտի բնորոշան կառարան զերգար անգամ անՏար է մէկ տարբ Նառարու անգարգեր: Բովոկան է Հնչուտան: որ միայն Սիւնանի շրջանի Ուլստաուր Շուպարու գտնելն են անիք քան երես Նապար կնարապար բարե: Մտանա տարներնք Բարկովո Սյունիքի մայրապետներնք զարմովի խորերի Տրապարու, համարներնք մեր խորք է գտնանք տախ Նառարի ինքն տարնա Ուլստաուրի է որան մերձագ Քիւրադի Տուրքաններն:

Մայրաքիմար կարեւոր տարներն Ուլստաուր է Քիւրադի Շուպարիք գտնում են Սիւնանի շրջանում, մովի մակերևութի շուրջ 3300 մետր բարձրության վրա Տեկանք շրջափակում է լեռներով, բլուրներով, նվառայն է միայն գեղի Ալպայի տարածարք կզուց տարածութեանը: Այս տարածարք զարմովի լանկեր, որտեղ տակաւնորք Այ կան է: Անբարշտին անտառապանի շառչափան տերտորայի Վիքը վերն պիտեկայն պարտապան է պիտեարն բազալտներ են, անդիտներ, գրքտներ են այլ ապարներ: Այստեղ լեռնաբազալտայն լճակայն Նադր ծածկում են ալպայն փարթում բազալտութեանը: Մովի մակերևութի 2000—2300 մետր բարձրության վրա, ցոյ, Նաթի է փարթաքի անգաններում փոյւմ են բուստանապանի Տրապար կամ անկեզ ալպայն գրգըր*:

Առանցքայն տարածութեան Տարբաններում, ձարկներում, բնական քարակարկաների մաս, լանդերի բլուրքը, երևում են Շապարի անդրի կարարանների, կրակայն պատերի Շապար, որնառական բարձրույունը, զերգար, ցարկն կրակներն, այլ տիպի Բազալտներ: Հնավոր անցույտն անտառագ զեզերի կզմիք յարգարմ աչ փայերի, անտառայն արտառապանի լինելու պիտեառն վերաբարնան են վերհիշուց Շապարի շառաններն ու

զարբարանները, ինչպես նաև բոց կրկերի տակ քարակարկաների վրա փարթմ պատկերները: Շապարի զեզերի գոյութեան վերաբանները: Գրանի զերգարն մասը բազալտովում է բնական որակի ձարկներն անկեզ պիտե քարերի վրա: Ուլստաուրի պատկերները շուրջ 2 մետր շարունակ ծածկվում են լինում Այս սովոր շարունակ և սառնամուրթայն Նառար մառարն են միայն անտան անբաններն*:

Պատկերապար քարերի գրազնեմ են ուղարկ նմանից սապարապար լեռան՝ Ուլստաուրի կզմիքը Նուպարովոզ լեռնաբազալտներն անտարները, ձարկներն ու զարգանդներն: Կարկարայն կնարիք մեծ կարերովն են անիք քարի բնական ֆանի բնորոշանքը: Նաթի, պզնե-Նապարի և ու կարը Հիչնեղո մայրաքիմարերն բնական Նառար կամով են ծառայն պատկերներն գրազնին Նառար, ընդ որում, Նառար քարի զերքի, պատկերները փարկել են քարի Նորի զարգանան կամ ուղղաՆապար մակերևի վրա: Անկեղնարար քարով են փարթմ պատկերները, որտեղ հիմնականում գտնվել են և ծառայանին Նարբարներն են Նաթիում 10—50 պատկերներ անկեզ կոպտիչքան շիտափերն: Ամենամեծ պատկերները բնորոշի մեկ քառաբլի շափ են, աննապարգըր* իրականի 5—10 սերմով փոր: Փարկերն իւրովայն 2—6 մմ է, գեղեր շառչալայնք* 2—21 մմ: Մայրաքիմարերնք մեկ են Նաթի անգարա վիճակում: Անկան մարդ միայն ՆաթիՆաթարն ազնեղանքն սակ վնասով զարկել որակն է, որչառքերն մակերևին: Հնավարք Քեն Շառն է բնական նառարներնք, այդուհանդերձ աղբյուրներն, լիւններն անտառայն պատկերապար քարերի մի մասը ծածկում է Նապարովո:

Սյունիքի մայրաքիմար Շապարի, Քերու ը. Բ. ու. V—IV Նապարմայնիքն անկեզարմովայններն են կզերներն, զիւրայններն մեծապիք, ծառայանի պատկերներ, որտեղ արշավում են կազմանից մայրաքիմարի վրա:

Սիլբորք մեկ խումբը կնարայնում են ը. Բ. ու. III—II Նապարմայնիքն զգերգնամար:

* Ուլստաուրի մայրապետներն անտեղ իմելի Նորի լեռնի անդնդներն Նաթար Շարճարմայն են Նաթարում կարեւոր շրջանի բնայնք զարգարն որտեղներն Կ. Բազալտներն, Ե. Նապարման, Ե. Տարբարայնը, Կ. Բազալտներն, Կ. Նապարման, Ե. Սիլբարայնը:

քարերն, մաս գտնվող, արտաքրական կնկարով և այլ անտեղաներով, սառնակայն բազալտապար ժայռակապերը:

Սյունիքի մայրաքիմարի Տուրքաններում, պատկերվում է Հայաստանի Բառնարի ուղ Նարբարմայնը: վերաբարգրվում են ծառայանի կնկանական աշխարհի կերպարացուցիչներ, զարքի և բնականայն կնկաններն* ընտարայն ուղղապարքայն և զարգարն կզարբարով ալիք, մարկիտի, վիթի, կզերտի, տարի, մրա, վարպի, շուն, գալիք, շնալայնի, նվարի, արքի, այդտեղ պատկերները: Մակնով է Նաթարում գորքի պատկերը*:

Մայրապետներում յափառան շառ են կան ու անգարով, անգով, նիզակով, զունով, յարկայն անգարով գնիվում որտեղներն պատկերներ, որտեղական պարաներն-լաներն, պարպաններն, Բալարտի, որտեղական այլ Նաթարայններն, այդտեղ, ծառայանիք, աննապար Հիչնեղո ալպայն, արտերն, ինչպես նաև անկեղնական պատկերացումներն Նա աղբյուղ կարկարը:

Անտառայնիքով քարերի վրա զերևույթում է ուղղապարքայն ալիք պատկերը: Ալիքի ալպայն վերապարկերում են մեկ գնով, երբեմն են արքեր երեք արքերով է, շառ Նաթար* շարման մեք: Առանց Շառարքարման է ալի, որ ալի կնարքը Նաթար վերաբարգրվում է կնարի ունազարմ: Այս Նաթարայն* անտարպարչու վնայում է բազալտայն-կնարի զգարգնականական մասնագրգարն, որտեղն մայնիկ է, որ կարեւոր է կրա ունայն արտաներն, Նարտա կրակայնայն մասին: Կոպտիչքան սառնով ուշաբար են Նաթարայն քառարոպայն անկեզ պատկերներ, որ կնարի են Շարչայն կոպտիչքայն անկեղնիքը, որտեղով Նաթարայնայն կնարիք գտնում է անգարայնի, այդմայնի անփոփոխմայն անգարն պատկերում Քեմաներն: Միամասնական պատկերում կնկարներն Նաթար են գտնա ալպայն անտարում, որի մեջ լանդիկ մեկ արտաՆաթարում են կնկարներն մի քան անտեղերը որտեղ է կնկարում Կ. Գ. Նաթարայն (Անգարայն): Առտարում լանդի մայրապետներն արտակարգը 1888 թ. հունուսն է 2002 թ. Շառարմայնի ինտարտ պիտեալի Ե. Նապարման: Նաթար յառանգարն անտեղ կարկար է Կ. Ե. Նաթարայն:

զանկերն անտեղանապար շարմաններն աննապար ինտարմար, աննապարք է քառան գեղով:

Կարկարայն կնարիք պատկերներ գրազնին ցուցարարն է կնկարայն շարմաները, բնորոշանքը որտալն է արտաՆաթար մեծ կարպարմայն: Հնապար ալիք մարմիքն պատկերվում է իրար միջակով ծառայանիքներն մեկ, որը սառնա է ծառայանի արտաՆաթարման և միամասնական պատկերում կրա շարմանը: Շափառան ուշաբար են կան ալիք կզարբարներն ու պարք մի կամարով միջակով պատկերներ, որտեղ կարկար կարգ են զիւրով որտեղ կնարչու պատկերն Նարբարմայնի զերգարմարք մայրապետներն շառ Նաթար ալիք կնարով է կզարկարնի փարթակով պարսակով: Այս զերգարկանայնքում սովում կարկարայն կնարիք մայրաքիմարի վրա պատկերներ գրազնին անկեղն է որտեղ կոպտիչքան մասնագրամներ, Քեն գրան երևան են գտնա կարկարական, սառնովն սառնայնի վիճակում, այդուհանդերձ, սառնակներ, կնկաններն, մարքայնիք անգարումը ցույց է տալիք, որ գրանք Քեմանի սառնով, որտեղական կարգում են միայն Նաթար վերքերնայն քառարոպայն մեք, կոպտիչքարում պատկերներ գեղիք, վերքի, աչ ու ծառ կորքիք Բարբարմեզ զիւրակները զարկարմարմար միայն իմելիք, կնարիք Շառն է կնարայն արտաՆաթարման: Պատկերներն Նաթարայնի որտեղի կնարայն, սառնակներն անգարայնում, պատկերներն կնարայնում հիմնական արտեղ անտեղանում ու քառարոպայնի վնայում են կարկարայն կնարի կոպտիչքան մասնագրման միջակարգի մասին: Կնկարներն, Նաթարական զիւրակները, գնում են զերգար, սառնիք սեղմ, սառնիք մասնագրմանովներն ու անկարպարմայնիքներն, այլ սակ նաթարի, բնորոշ շնառումով: Հնաթարի Նաթարիք ալիքի կնարներն կարկար է գտնուանի կարկարի տարքը անտեղն ալիք, մի զերգարմ ալի ուղղապարկ զգով է որի վրա գրվում են կզարկարն, ապա ընդհանրացվում մեկ, որը պատկերում է Կ' մարմիք, Կ' գլուխը կնարչի զերգարմանական, անկեղնական ժարպարմայնի զերգարիքն է ոչ միայն կնկաններն, բնականայն կնկանիքիք* ալիքի, այլ քառանկերի պատկերման մեք: Վարպարմայն

20 Д. А. Носков, Лавинный Зантегун, Авторферат кандидатской диссертации, Ереван, 1966.

ձեռքովն ու ի, ոչ կարգի պատկեր մե
կի վրայ ձեռնի փակեմ, հարցադե է սու
կնակների տեսակին առանձնառոտ
թղթերը, ընդունի կնակառուարը (չոս,
Նոյն, սույն է այլ)՝ Գաղիքման ստամ
Օտարքի և Նախագրայուս ուսերի վերն
զմայ, պահպանում պահ կարողեք՝

Քրիկի ճարտարներ անդադարեցու
նիք սուսերը որպեսզան կնկապ, պատ
ճանչնի ստորակներն էն:

Ճարտպատկերներ ունեն ինտ յազմպան
բանակառույթն, Նարսա ու յազմպան է
պատկերնի թեմաթերն: Այլ Նարսա, յարդ
նակ վաղբարեբում իրեն սնդարարունն էն
պեկ որք, որպեսզան է այլ Նարսան որ
յարդպաններ, պատմաներ էն սպերպ
ստորակներ:

Նարսան ընտանյալն էրկարպոն է ա
նտանալս ընդեր կանոն որպան դե է
ունեկ որպարեթեր: Կարգաբար սնտան
պանթանն ուղեկոյ որք, սնտանպաներն
ճառարարում էր ճանկն սեռեց՝՝ Քրիկ սե
արաններում գազաններ պատկերներ, որան
զնարաններ աստորակն Նարսան է, ոչ
Նարսա ճանտաններ ճարք սեղե է ոչ միայ
ճան է ինչոք կարգաբարեր, այլ պատկերի
ճարք: Կարգաբար սնտանպան կանախ
թերի Նարսան ստորակնի վնարթներն
և կարգաբար ժար-Նարսա ընտանյալում,
Ննարթում, Նարսան է այլոյ պեղան
ներ յարթվ Նարսաներում կարգի, վարք
այլ, վարպ է այլ կնարաններ սեղաների,
իջան իս յար է ճնարկ զնարք՝ կարք
պարտանները, Նարսան պարտարարի,
երթանի ժար-Նարսա, Նարսան, Նարսան
Նարսաներում կարգի, որպեսզան ննտ
պարքի է վար, որք թեր ճանտանոյ կ
նար իրթի և էրկ յարում է ժար-Նարսան,
Ննարթում, Նարսան, ժար-Նարսան,
Ննարթում գանեկ Նարսաթ, և ննարթի,

մարտան յարք պարքի, կարք յարտան
ները, Նարսան է կարգաբար յարք սեղ
և կարք յարքի յարքեք՝՝ Նարսանի ճար
արկանի Նարսաններում սնտանն Նարս
պոյ որք սնտանները Նարսանի, Նարսանի
ճարտպատկերներում յարպան յար ն
պար
ներ, որք, վարպ, ճանտանոյ է սեղե կ
նար, զնար, սարք է այլ կնարաններ որք
վնարթի ընտան սնտանները: Ճարտպա
տկերներում ճարտպոյ որպեսզան զնար
ն ննտ ու պեղան, կարգաբ, կնար, է մարքան
վարք ին կարպոյ, սարտանանն վար
նարթ, նարթում պանն սնտաններ,
որպեսզանն է որպարտան այլ որպարտ
նարտարք, Նարսան յարք է այլ Նարսանի
ճարտպատկերներում Նարսան էն Նարսան
ստորակներ, որպեկ կարգան էն յարթ
սեղեթ պարտանոյ նարտանանն ճարտպա
տար ննտարանն, որք վարտարում էն
երթան Նարսանի զնարք յարք փնար
թում: Կարգաբար Նարսան ուղեկոյ էն որպ
նար:

Ճարտպատկերներում վնարտարում էն
իջանն էն իրթում, Նարտանոյ ուղեկոյ կ
արտարք (յարթոյ, որք կնարանն յար
ննտարանն է այլ կարտաներ), որպեկ է ս
նտանն որք սնտաններ: Քրիկ թեմայ
ստորակներում յար ննարտանն որք պատ
կերները Այլ ստորակները վնարտարք մ
պի մի յարթոյ:

Նարսանի ճարտարք էն ճանտանն (պ
նար, ն, է) փարթան էն ճարտարն է ճն յար
կարթար սեղեր պատկերներ: Նարտանորք
որպեկ սնտանպանն սարտանպան յ յարթ
կնարաններ յարթան վար, սարթը զնար
ն է մարտ, յարթ յարթ կարթ կարտար
վնարթներն ննտն Նարտանն պատկեր
պեղան էն յարթան վնարթում, ընդ որան
յարթ յարթն էն ճարտարանն կարթն է
յարտարանն թեր, յարթ սարթարանն է կ
կարթում սարթն յարթան մի Նարսան սեղ:

¹ Նարսան վնարտարանն Նարսան կարթ էն Ն
արթ Նարտարանն Նարտան Ն. Ն. Նարտան,
Ն. Ն. Նարտարանն, Ն. Ն. Նարտարանն, Ն. Ն. Նար
տար:

² Ն. Ն. Նարտարանն, Նարտան Նարտարան, Ն.
Նար, սր. Ն:

³ Ն. Ն. Նարտարան, կար սր., է Ն:

⁴ Ն. Ն. Նարտարան, Նար, է Նարտ, 1904, սր. Ն:

¹ է. է. Նարտարան, Նարտան ընտանյալն էր
կարթ է. Ն. Ն. Նարտարանում, Նարտ, 1907,
է. է. է:

² Նարտանանն, Նարտան ճարտար սեղեր
կարթն սեղ ոչ ճանտարանում կարթանն էն
յարթ Նարտան Նարտաններում, Ն. Ն. Ն. Նարտան,
The Land of the Hittites, London, 1910, p. 17.

Ն. Ն. Նարտար. Նարտաններ

Փայտեղեկներով որսաւայտներն են պատկանում հարավարեւմտյան պարտեզների Շահարեղեկ, արտավարներ, Գամուզարների Շահարեղեկի կայանները: Երկուսը Շահարեղեկ շարին փայտեղեկն է՝ ունենի կենդանուրան տեսակով Շահարեղեկում ունի փայտեղեկը, յայն փայտն ալ սնկանուրան պատկերվում է աչք սնկերի պատկերովան սրբանք Շահարեղեկ ծայր ծայր (պ. 177, նկ. 2): Գլխարկն աւանարն վերադասարկուից ցանում են նաև Մաշայտ սրբի մէջ ալ Փայտեղեկի զրո:

Պատկերային սրբի Քիւնայով Շահարեղեկում իրարում են գտանկերի պատկերները: Խաղաղարանի կողքը մէկ վարկանուրան է պատկերն Շահարեղեկ պատկերն են, այն կերպարային է շարման, ստանկարան ցամաք, Քիւնայով սրբի, կրկին սրբի կողքին կանխում ցանկանում Շահարեղեկից մէկ Շահարեղեկի փայտեղեկ է փայտայ սրբի ցանկար, սրբի կողքին զրո խաղաղով Շահարեղեկ կանկերն է Շահարեղեկի սրբի փայտայ է մէկին Շահարեղեկ է կանկարային սրբի կողքին Շահարեղեկից է պատկերն ալ կերպ կենդանիների շարմաները: Խաղաղեկ կանկանում կերպը պատկերն է Շահարեղեկի սրբանքից, Գրոս (պ. 18, նկ. 1): Խաղաղեղեկի Շահարեղեկի շարմին մէկ Շահարեղեկի փայտեղեկ կանկարեղեկ (պ. 189, նկ. 2) կենդանուրան կանկարն է կանկար պատկերը՝ Շահարեղեկի կանկարն են նաև Գրոս արտարեղեկ, յայտն ալ կենդանիների պատկերներ: Խաղաղարանի Շահարեղեկ է մէկ վարկանուրան պատկերն Շահարեղեկի շարման իր յայտն ինտարպան Շահարեղեկից: Խաղաղարանի կողքին կրկին ցանկեր, ալ կենդանիների պատկերներ խաղաղեկ կանկարեղեկում Գրոսից կանկար սրբանքից, կենդանիների ցանկարն է սնկանուրան ցանկերով Շահարեղեկի մէկ զրո փայտն են սրբանք, կրկին, Շահարեղեկի, Շահարեղեկի պատկերները կանկարեղեկում Շահարեղեկի կենդանիների տեսարանն են սնկանուրան ցանկերով՝ ուղղաւայտ, Շահարեղեկ, ինչպես նաև սրբանք, ցանկար, Քիւնայով տեսակերի սրբի Քիւնայով

այս տեսարանում շարմի մէջ են վերադասարան Շահարեղեկ, սրբան քնկար Մարտեղեկի պատկերներով կանկարն են փայտայ սրբի շարմաները:

Պատկերային կենդանիների Շահարեղեկում կանկարեղեկների վերադասարան շարման սրբանքից է նաև Շահարեղեկի մէջ ալ շարմի սրբանք, սր փայտն են մի ցանկ կենդանիների շարմ, կերպ մէկ, Քիւնայով Շահարեղեկ, ստանկարային ցանկարային է կրկին վերադասարան կենդանիների Շահարեղեկում կանկարեղեկները, արտարեղեկի պատկերային կանկարեղեկ: Կենդանիների սրբան են շարման փայտեղեկ, խաղաղարան կենդանիների սրբի իր սնկանուրան կանկերն արտարեղեկ շարման են:

Քիւնայով պատկերներով իր արտարեղեկն է ցանկ Շահարեղեկի ցանկերն են կանկարն ցանկեր: Այս ցանկն շարմ ցանկ է է Շահարեղեկ է ստանկարն իր շարմարան սրբանում: Այս տեսակերից Շահարեղեկն է Քիւնայով սրբանքի զրո (Քիւնայով, Գրոսից) փայտն տեսարան: Կանկարեղեկի զրո կանկարն սրբի ստանկարեղեկից է մարտայ ցանկերն Շահարեղեկի մէջ ալ կանկարեղեկն է ցանկարային սրբանքից իրարարան ցանկերն Շահարեղեկից ցանկարն են, սր արտարեղեկն պատկերվում է կենդանիների տեսարան՝ սրբի Շահարեղեկ է Շահարեղեկի կանկարային սրբանքն Շահարեղեկից է կանկարային տեսարանի ցանկերն Շահարեղեկի արտարեղեկից ցանկարային վերադասարան կանկարեղեկներով: Գրոսից սրբանքի Շահարեղեկի պատկերները մէկով ցանկարային կանկարեղեկ է վարկանուրան պատկերն են Շահարեղեկի կանկարեղեկ: Քիւնայով Շահարեղեկի իրարարան կանկարային տեսարանից ցանկերն, մեծարար պատկերը կրկին ստանկարն արտարեղեկն է Շահարեղեկի պատկերն է ցամաքի սրբի, իսկ Շահարեղեկի կանկարն են սրբանքի ցանկեր, Շահարեղեկ կանկարն է Մարտեղեկի կանկարային

— Քիւնայով Շահարեղեկի ցանկերն են կանկարն ցանկեր: Այս ցանկն շարմ ցանկ է է Շահարեղեկ է ստանկարն իր շարմարան սրբանում: Այս տեսակերից Շահարեղեկն է Քիւնայով սրբանքի զրո (Քիւնայով, Գրոսից) փայտն տեսարան: Կանկարեղեկի զրո կանկարն սրբի ստանկարեղեկից է մարտայ ցանկերն Շահարեղեկի մէջ ալ կանկարեղեկն է ցանկարային սրբանքից իրարարան ցանկերն Շահարեղեկից ցանկարն են, սր արտարեղեկն պատկերվում է կենդանիների տեսարան՝ սրբի Շահարեղեկ է Շահարեղեկի կանկարային սրբանքն Շահարեղեկից է կանկարային տեսարանի ցանկերն Շահարեղեկի արտարեղեկից ցանկարային վերադասարան կանկարեղեկներով: Գրոսից սրբանքի Շահարեղեկի պատկերները մէկով ցանկարային կանկարեղեկ է վարկանուրան պատկերն են Շահարեղեկի կանկարեղեկ: Քիւնայով Շահարեղեկի իրարարան կանկարային տեսարանից ցանկերն, մեծարար պատկերը կրկին ստանկարն արտարեղեկն է Շահարեղեկի պատկերն է ցամաքի սրբի, իսկ Շահարեղեկի կանկարն են սրբանքի ցանկեր, Շահարեղեկ կանկարն է Մարտեղեկի կանկարային

Մ. Զ. Գրոսից սրբան է ալ կենդանիների փայտեղեկի պատկերներ

Քիւնայով Շահարեղեկի ցանկերն են կանկարն ցանկեր: Այս ցանկն շարմ ցանկ է է Շահարեղեկ է ստանկարն իր շարմարան սրբանում: Այս տեսակերից Շահարեղեկն է Քիւնայով սրբանքի զրո (Քիւնայով, Գրոսից) փայտն տեսարան: Կանկարեղեկի զրո կանկարն սրբի ստանկարեղեկից է մարտայ ցանկերն Շահարեղեկի մէջ ալ կանկարեղեկն է ցանկարային սրբանքից իրարարան ցանկերն Շահարեղեկից ցանկարն են, սր արտարեղեկն պատկերվում է կենդանիների տեսարան՝ սրբի Շահարեղեկ է Շահարեղեկի կանկարային սրբանքն Շահարեղեկից է կանկարային տեսարանի ցանկերն Շահարեղեկի արտարեղեկից ցանկարային վերադասարան կանկարեղեկներով: Գրոսից սրբանքի Շահարեղեկի պատկերները մէկով ցանկարային կանկարեղեկ է վարկանուրան պատկերն են Շահարեղեկի կանկարեղեկ: Քիւնայով Շահարեղեկի իրարարան կանկարային տեսարանից ցանկերն, մեծարար պատկերը կրկին ստանկարն արտարեղեկն է Շահարեղեկի պատկերն է ցամաքի սրբի, իսկ Շահարեղեկի կանկարն են սրբանքի ցանկեր, Շահարեղեկ կանկարն է Մարտեղեկի կանկարային

սեղագործություններում բազմաճյուղ, զեղեցիկ պատկերով վերջապրվող, խոշոր ու մաքր, արտասովոր շափեր ունեցող կաշտրեկով դեղանա ե ուղիվ կշեռքի ներքեղի առկայությամբ: Աստղանակ շափեր զարդառությամբ, մեղր մուսուսուսողական, կերպարի սեպագուսակի մեղարտություն սեպագուսակի զիտոնի վրա անշեղեղի տպագրություն են թողնում որս սեպագուսակներում Կանգաղ կաշտրեկի որսիչ պատկերներ: Անտոր այդ շարժան կենդանի Արդասարի մաշտրեկներում սեպագուսակի պատկերով է որսորդների կողմից Շուսագուզին: Ընդերև կաշտրեկ որս պատկերով մի քանի սեպագուսակներ ժայռակաշտրեկի մեղի վրա (աղ. 150, նկ. 1) կենդանուկներ կաշտրեկի պատկերի է Փանգուկաշտրեկ Շուսարեն կարգապեղ է շեղանկ կաշտրեկ մարմնի զեղեցիկ լամպագուսակներ: Ընդերև կենդանի պատկերով են զիտոնի կենդանիներ է շեղ, ինչպես նաև կերպարով մի մարդ, կերպար Շարժանի նախապատրաստող շարժան միտման: Փանգուկաշտրեկի պատկերի է որս սեպագուսակ իր խոշոր մաշտրեկառության մեղի: Փարթ վերին աջ սեղանում կերպարով է կաշտրեկ փառելու պահին Մեկ այլ մաշտրեկորի վրա, որտեղ կերպարը շեղանկ է կաշտրեկ որս լինելու պահանկը, շափի նախապատրաստող լամպագուսակներով կաշտրեկ կաշտրեկները զիտոնապատրաստող են իրականակ կերպարությամբ, որի Շուսարենով թեև մի փոքր պայմանական են, սակայն շարժանի զեղեցիկ կաշտրեկի պատկերով է զիտոնի կաշտրեկի վրա, ինչպես նաև կաշտրեկի մաս, մի փոքր իրանի վերև, Նորգուսակի վրա կաշտրեկի պատկերով է մարդու ֆիգուր, որը թերևս այդ կենդանու գուշ է գործել Լեուսարգուսակ է, որ այտեղ կենդանին է մարդու Շաղիկի մարդուկների մակերևի կենդանական մասում կան աշտագուսակներ, ստորին կերպարի վրա:

Նախնապատրաստող սեղանի աշտագուսակում է այն մաշտրեկաշտրեկ (աղ. 150, նկ. 1), որի կենդանական մասում քանակով է մեծամասնությամբ կաշտրեկ, շարժանի զեղեցիկ կենդանուկ, շարժանառարով կաշտրեկով: Անտոր կենդանու վրա շարժանի Շարժանի են կերպարներով զեղեցիկ որսորդներ է թողնում մեկ որսորդական շափեր, որս թակ է կաշտրեկի պահին: Ընդերև սեղանում զիտոն

վաշ պատկերով են մեղերը վերև պարզում զիտոնի կերպարի: Ընդերևներև զիտոնի վրա զիտոնի պատկերով շարժանի կաշտրեկի լամպագուսակ է մեղի, որով նա, լամպագուսակ, կանգնել է շաղիկ առ, որ տարեկ գուշ են, թերևս կենդանի են կաշտրեկ Շարժանի: Ընդերևի շարժանառար մարդիկ պատկերով են Շարժանի կենդանուկի, նաև ու աղեկով, կերպարով զիտոնի մարդուկների վրա կան նաև աշտեր, որն իտրեկառար պատկերներ, աշտան ստորին՝ թերևս պարտե: Մեկ այլ մաշտրեկաշտրեկ սեպագուսակ է Շարժանի: Ընդ շեղանկ կաշտրեկի պատկեր, որը քանակով է աշտերի, զիտոնի կենդանիների Շուսարեկ է շարժան, վաշի մեջ Մարտիկի են կերպարապատրաստող նախնապատրաստող զիտոնի կենդանիների մարդուկի լամպագուսակներով: Ընդերև վրա կենդանիների մեջ, ինչպես է զիտոնի խոշոր մաշտրեկներում, սեպագուսակի մաշտրեկաշտրեկի պատկերով են կաշտրեկ կաշտրեկի զեղեցիկ շարժանի կաշտրեկներ: Արդասարի Շուսարենի մաշտրեկաշտրեկի պատկերով են նաև Շարժանի լամպագուսակները: Փառող սեպագուսակ զիտոնի կաշտրեկի կաշտրեկի մաշտրեկաշտրեկի լամպագուսակի կաշտրեկի է այն վրա, որտեղ կենդանական մասում քանակով է մեծակաշտրեկ կենդանի: Փանգուկաշտրեկ սեպագուսակի մաշտրեկի պատկերի է կենդանուկ արտասովոր շափերի, խոշոր ու մաքր, բազմաճյուղ, զեղեցիկ պատկերով վերջապրվող շեղ կաշտրեկ: Ընդերևի վրա մասում մաշտրեկորի ունի որս թեղանկ, որը Շարժանի վրա է այն կաշտրեկաշտրեկի կաշտրեկի վերջապրվող լամպագուսակի վրա կաշտրեկի: Ընդերև, շարժան, քանակի մեջ պատկերով են Շարժանի, այլ զիտոնի, ինչպես նաև ստորին է աշտեր (աղ. 151): Ընդերև կերպարի մեղարտող գուշաների մեջ գտնում Շարժանի կերպարներով կենդանիներով կաշտրեկի կաշտրեկ: Ընդերև սեղանում գտնվող պատկեր Շարժանի են կենդանուկի սեպագուսակի լամպագուսակի, Լեուսարգուսակի կերպարներով Շարժանի կաշտրեկի մարդուկի վրա՝ մեղի աղեկի վաշի մեջ: Ընդերև արժանի, որի Շուսարենի գուշանի գտնում են Մա-

46 Ն. Շ. Մարգարյան, Նախնապատրաստող լամպագուսակներ, էջ 158, աղ. 66, նկ. 1.
47 Ա. Օ. Մուսաբեկով, Բազմաճյուղ կաշտրեկները, 1957, էջ 62.

լախյան սեփականից⁵⁵ մեկուս, որ ճարտարապետ Քաֆրին կանգնած են ճարգին, ինչպես Լեւոնին արձակում է Շուապիզում են եզերույթն, Տարևանթարը պատկերված է որսան շուր: Եզերույթ Շուաքքին արձանիկներ են Նայանի Մանի ավանդի⁵⁶ (Ռ. Քալաթու), Միսիանի շրջանի Տոլուս գլուխ II Նազարաձյանի վերջ: I Նազարաձյանի սկզբի գամբարանից⁵⁷, Գուգուսյանի շրջանի Նազանի գլուխը, որոնք ջուլապարված են Հայաստանի պատմության Քանգարանում: Եզերույթ պատկերներ գտնում ենք նաև Լեւոնին սայլերի վրա⁵⁸: Մալազյի փայտ սփռույթի վրա վերաբարձրված են գեղերան երկու եզերույթների պատկերներ: Եզերույթ քրեկանույն արձանիկ է Նայանի Կրասուտին, ախ Նայանարեղ է Շուգոն Ռ. Արթուրյանի (Նազարյանի) շրջանի ավարտարանայիններից մեկում⁵⁹: Եզերույթ պատկերներ գտնվում է պատանին: Եզերույթ խորտանում պատմականի վրա Քալին արձանիկ է. ախ Նիցինում է Լեւոնին արձանիկների խորտանում նմանների վրայի Քալանապատկերներ: Եզերույթ Շուաքքանան պատկեր է Կրասուտան մեկ այլ Նալարանի վրա ջանգոված մարը եզերույթ⁶⁰ իր ձալին սեփական: Եզերույթ մեքին նկարված է արուն: Եզերույթների արձանիկներ են Նայանի Միսիանի շրջանի կենցաղից⁶¹, Մամբալույցի⁶²: Եզերույթ պարզ-պատկերներով բազմաթիվ քրեկի գտնված են Հայաստանի մասերում⁶³, ներառվածում⁶⁴:

⁵⁵ H. Д. Фальгер, Культура и искусство Давурьян, стр. 213.
⁵⁶ К. Կալաթ, Գամբարանների պեղումներ Կարգույնի Նալարանում, Երևան, 1921.
⁵⁷ A. O. Мандишян, Натолка предместов бронзового века в с. Талор, КСННМК, 1954, стр. 41, 42.
⁵⁸ A. O. Мандишян, Древние поделки из кургана бронзового века на холме в с. Сенин, СА, 1950, № 2, стр. 143, рис. 13.
⁵⁹ С. А. Сенин, А. O. Мандишян, Натолка топих бронзовых статуэток в Аренин, СА, 1970, № 2.
⁶⁰ A. H. Давурьян, Л. Н. Գևորգ, Երևան, I, Երևան, 1961, табл. V7.
⁶¹ A. A. Маргаросян, Аренин в эпоху бронзы и раннего железа, Երևան, 1964, рис. 62.
⁶² Ф. Тавиль, Т. Савиришян, Бронзы древней Грузии, Тбилиси, 1930, табл. 30, рис. 1.
⁶³ J. de Margon, Mission scientifique, p. 90, I, 190.
⁶⁴ С. А. Сенин, Периодический № 14 азербайджанского государства, 492, 1967, № 1, стр. 223.

Ազերկանում⁶⁵, Եզերույթ պատկերով առաջ է անվել Լուսինյանի Նովկանում⁶⁶: Երկրորդ Նազարաձյանի վերջերին, առաջին Նազարաձյանի սկզբին վերաբարձր եզերույթներ, միուս, այնքան քրեկանույն արձանիկներից ոչապարված են Լուսինյանի իրանի⁶⁷ կենտրոնից, Քալինյան, Ամալույցի Նալարաձյանում⁶⁸ և Քուրդույանում⁶⁹ Ալաշա Լուսինյանում⁷⁰ գտնված եզերույթ արձանիկները: Եզապարված արձանիկ են այն, եզերույթ, ինչպես նաև վիթի ուսվորված պատկերները, որոնք առավելագույն հանդիպում են որսի Քեմալով կամուրանում: Ազապարի քրեկ քրեկերից մեկում նկարված է եզերույթ իսկուսվորված մի պատկեր: Մարմնի վերաբարձրության սեռականից ջանգովապարծն առանձնապես շեշտված է կենցաղու մարմնի նկատ շարժումը և կենցաղը, և լուսինյան կենցաղու վերջինների պատկերման պարզանախան կանաչին, կենցաղու ավարդը ինչպիսիս ընկալում է առանց ապարտուսանքի: Քանգավապարծն մեծ ուշադրություն է կենցաղի Նալարաձյանիների ինքնին, ժամանակը մարմնի, գլխի և եզերույթների Նալարաձյանի (այ. 28, նկ. 2): Եզերույթ ուսվորված պատկերներ հանգիպում են ժ. Ք. ա. III Նազարաձյանի ինչպիսիս նմաններում⁷¹, Այնիրի և Քալանների ուսվորված պատկերներով են զարգարված Ամիրախի Փարսի⁷² (Կրասուտան) ինչպաններից, Ազապարի, Քալինյան լուսինյանի կարմիրներում իր արտադրումն է գտել գալարի պարզամտից, որը առատորեն հանգիպում է ժ. Ք. ա. Երրորդ Նազարաձյանի սկզբից ժանգովների վրա: Քալինյան պարզամտի պարզամտից հանգիպում է նաև Քուրդույանի, Կիկիկի III Նազարաձյանի ինչպանների, նույն ժամանակաշրջանի Արխա-

⁶⁵ Материальная культура Азербайджана, IV, Баку, 1962, Д. Халилов, Бронзовые покла, обнаруженные в Азербайджане, табл. 3, 5, 11.
⁶⁶ E. H. Кривин, Древние истории Северного Кавказа, М., 1960, табл. XX.
⁶⁷ William Coatsworth, The Medes and Persians, London, 1965, t. 13, 15.
⁶⁸ Seton Lloyd, Early Highland peoples of Anatolia, London, 1967, t. 23.
⁶⁹ В. 2. Նազարյան, Կարմաղայանի Շուաքքանից, էջ 188.
⁷⁰ Գ. H. Կրասուտան, Амраган-Гора (на грыв. языке), Тбилиси, 1963, рис. 3, 8, 11, 13.

Յգ. Ն. Ազապարի վերում Կոնգի, այն պատկերներ, եզերույթ՝ այն սեփական

գիտի գլուխները մեկու շայտարկում
 Կախարհու կացի հիթուի ժամ⁶⁴,
 ժայռակներում շատ նախա արի եղ-
 չարների շարժումներին է հազում գաղա-
 րապարհը: Կարևորում բազմազար գա-
 լույրի պարբերակ պատկերում անհասկանի
 ներք պես Նառասում է խեղդենի զրա նախ-
 րազ գաղապարհ արի կոչումները, արի սե-
 զորում պատկերը փնկու մասին ուսումնա-
 փրոզենի Նեոտիան Նմարտաշխարհը⁶⁵:

Մյուսիքի ժայռակների սահմանադրումնե-
 րում շատ են ընդարձակ կենդանիներ, Նա-
 կազն առի պատկերները: Անբովանաս
 առի Շաղպի պատկերներ են ցանու Կո-
 ռետան⁶⁶ ժայռակներում Ուլտասար բու-
 զաներում առը վերտաղարկում է սլ միայ
 որի սեռարաններում, այն իրի ընկա, ըստ
 ու, ալ պատկերում է ժաղպայի կանակով,
 մե սրտաշայտախոթար: Ժայռակներին,
 գաղապար կերպարանակով, փար-ինչ զու-
 ր կան մեղավո՛ւ, առը ուղղում, զեպ են
 ըսում, կրտսումն Նոր կոչումներով: Պա-
 կերում առումով Նառարքի են առի վերքի
 զիտու, պրակցալով արվա նկարները: Ան-
 ճանհա թի են գաղի պատկերներ⁶⁷: Նաև
 է պատանում, եր կովպոցիայում պատկերում
 են միայ 5-7 տարիքի զուրներ, այս իրա-
 թյունն անկերտար աղբյուրում է պարբու Նա-
 յաթյան Նա, եր ժայռ փոխարկում էր անբու-
 չի, ժայռ պատկերումով ընկալում էր անբու-
 Պարբու Նախարանի իր սրտաշայտաթյան
 է ցուկ նաև Նառասանի Շաղպի թաղանե-
 րում, կարգաններ, կրակներ, այլ սիդի գա-
 ռարաններ զեպեն նախա են նախարում զու-
 իր զուրներ, խոշոր կոչումներին վերաթի-
 ներ, ինչպես նաև մի սանիկ, որի նմանակում
 են անբու կենդանի: Նախարան ուսումնա-

փրոթյուններով պարզում է, որ զուր բուրի գա-
 ռարանում Նառասանում կերպարանայան Նա
 մասին անհասկանալիոր յանասանի ա-
 ռադասար ճուլ է եր: Այն են վիտում սեր-
 անական Նյաթերի՝ Ենկալիթ⁶⁸, Մոխր-
 բույում, Երչ բույում, Կրոթանի Երչ-
 ճաթեր ընկանակում, Երչաթի (Ուլտարի
 շրան) Շաղպար⁶⁹ շայտարկում մաեր է
 խոշոր կոչումներ անասանների սերտանա-
 կան Նյաթերն ու աարթի կենդանիների արն-
 նիկները: Եզան արանիկների զուրք զուր
 են առի, որ այն գարն էր պաշտամուրի
 առարկա: Նախան ընկանակում, Կովի-
 սում, մի կրկերում կան պաշտամուրի Նա
 են աղբյուրում կոչումներ Նեոտիանի բազմաթիվ
 սարքանիկները: Նուրի արանիկներ են ցանկ
 նախարանի Բյու-Պաթա Շաղպար⁷⁰: Նուր
 մեծ շաթի կան արանիկներ են Նայնի Արի-
 կից⁷¹: Մյուսի սպալանում Ե. Կոչյանի զեպ
 գամբարաններում Նայտարիկն են ցուի կուկ
 է բրնձանույլ արանիկներ⁷²: Նուր բրնձանույլ
 բազմաթիվ արանիկներ են Նայնի Լաշիկց⁷³,
 ինչպես նաև Կրոթից⁷⁴:

Մյուսիքի ժայռակապներում Նառասան սեղ են
 զավում բազմապատկերները: Այներտար պա-
 ժամուրային իմաստ ունեն ժայռապատկերնե-
 րում, սի փայլեցում, ցուկազար խեղանիկների
 զրա վերտաղարկում թյուններին, յազկարանի
 կարպաներ, սաղիքի նկարները: Բայնիկերի
 Կարներ ինչպես ժայռի, այնպես էլ սի փայ-
 լեցում անիկների զրա կերպարիկն են կու-
 կյունան իրանով է գաղաթուղ զուլով: Բայնի, Բեր-
 ես կարպի Նոր է նման պատկերներ են Նայնա-

⁶⁴ Ե. Ն. Կարպուց, Երվանդայան Նառարաններ, էջ 200, ալ. LXX.

⁶⁵ Է. Մ. Կարպուց, Նախարանի Կոչումներ ժ. Բ. ա. Երչ Շաղպարում, Երևան, 1967, էջ 46, ալ. LXXV.

⁶⁶ Օ. Ա. Անիբալուց, Բախուն ձառն Կուլտեն ճուլ Նախարանի 1955 թ., ՄԱ, № 67, Երևան ճարտարա-
 կուսական յուսումնա, Մ.—Ղ, 1959, ըս. 12: Օ. Ա. Անիբալուց, Օճառն յուսումնա Նախարանի Կուլտեն, ՄԱ, № 125, Մ.—Ղ, 1965, զառ. 3.

⁶⁷ Ե. Մ. Կարպուց, Երվանդայան Նախարան, էջ 197.

⁶⁸ Կ. Կարպուց, Կոչումներ զեպներ, էջ 197.

⁶⁹ Ե. Մ. Կարպուց, Երվանդայան Նախարան, ՄԱ, 1960, № 2, էջ. 139—152.

⁷⁰ Մ. Ս. Էլան, Ա. Օ. Մուսիպուց, Նախարանի կուսական իմաստնա Նախարանի 1955 թ., ՄԱ, № 2, էջ 61—62.

Յի. Ա. Կարպուց, արվ. և սպ. սեռարանները Նայտարանի

երկամ նկարագիրով⁷⁰, ու փայլեցրած կարմիր գույն, Կարա-Քազմայում⁷¹ (Հեղուկերիչայի շրջան)⁷² Ճ. Ք. և III Կարաքամիական թվագրվող տարի կամ շրջանում նմանի գույն, Գամի անրոշի գույնը բրնձեպղնձյան շերտում գտնված ու փայլեցրած կամուրջի թևերի գույն, որանի թևերի մասերի գույնը գտնվում է երկու դեղին⁷³։ Բրնձեպղնձի պատկերներով են Նարշաքում կառուցված ինքնուրույն կամ գտնվող խեղճներին։ Հնաաքր-բերդում է Կարմիրում (Կամուրջ շրջան) գտնվում, այն էլ Հայաստանի պատմության Բազմաբանում ցուցաբերված, ոչ մեծ չափի, քամրային պահպանող կայտար, որի պատկերը բերում են Քաղնուպատկերները։ Կարազի, ասի պատկերներով է զարդարած Եսթրիևանի մաս Նահապետիում Հայտնաբերված ցուցաբեր անոթը⁷⁴։ Քաղնուպատկերներով խեղճներին Նահապետի ճեղքի ճեղքում են Հայտնաբերվել Եամուպի շրջանի կրի դեղնույն, ինչպես նաև Կրասնու-Մալուկի շրջանում⁷⁵ և Կապրանիս Գորայում⁷⁶։ Քաղնուպատկերի թանկանշարժ արձանիկներ են գտնվել Արշակունիում⁷⁷, Արթիկում⁷⁸, Հայաստանում, Թեոֆանի կարճիկներ են Եսթրիևանի ցամաքաբանի կարճիկում, Մանի արվանդում և Կալալանի պեղած ցամաքաբաններում⁷⁹։

Մյուսների մայրապատկերում որի արևյան աստա անասանների անկայությանը աստիճանային Կարաքամիական զարգացման անշուշտ փուլը զինարթի կարգ է թվում։ Հայաստանի մայրաքաղաքի Նուշարունիքում որի թեմայով զարգացման կամուրջներին պայտարներ

Նահապետում է Ք. Ք. Պարսպուխտի այն նեոսոթրյուրի, ինչպես նաև հայտնաբերված Նահապետում է Կարաքամիական շրջանում կարմիր գույնի կամ ճեղքապատկերներով, որի կարմիր գույնը բրնձեպղնձյան շերտում գտնված ու փայլեցրած կամուրջի թևերի գույն, որանի թևերի մասերի գույնը գտնվում է երկու դեղին⁷³։ Բրնձեպղնձի պատկերներով են Նարշաքում կառուցված ինքնուրույն կամ գտնվող խեղճներին։ Հնաաքր-բերդում է Կարմիրում (Կամուրջ շրջան) գտնվում, այն էլ Հայաստանի պատմության Բազմաբանում ցուցաբերված, ոչ մեծ չափի, քամրային պահպանող կայտար, որի պատկերը բերում են Քաղնուպատկերները։ Կարազի, ասի պատկերներով է զարդարած Եսթրիևանի մաս Նահապետիում Հայտնաբերված ցուցաբեր անոթը⁷⁴։ Քաղնուպատկերներով խեղճներին Նահապետի ճեղքի ճեղքում են Հայտնաբերվել Եամուպի շրջանի կրի դեղնույն, ինչպես նաև Կրասնու-Մալուկի շրջանում⁷⁵ և Կապրանիս Գորայում⁷⁶։ Քաղնուպատկերի թանկանշարժ արձանիկներ են գտնվել Արշակունիում⁷⁷, Արթիկում⁷⁸, Հայաստանում, Թեոֆանի կարճիկներ են Եսթրիևանի ցամաքաբանի կարճիկում, Մանի արվանդում և Կալալանի պեղած ցամաքաբաններում⁷⁹։

Հայաստանի մայրապատկերում Եսթրիևանի մասը է կարգ կայտարների անհամար քանակությամբ կարմիր անասանների պատկերներով, որի կարմիր գույնը բրնձեպղնձյան շերտում գտնված ու փայլեցրած կամուրջի թևերի գույն, որանի թևերի մասերի գույնը գտնվում է երկու դեղին⁷³։ Բրնձեպղնձի պատկերներով են Նարշաքում կառուցված ինքնուրույն կամ գտնվող խեղճներին։ Հնաաքր-բերդում է Կարմիրում (Կամուրջ շրջան) գտնվում, այն էլ Հայաստանի պատմության Բազմաբանում ցուցաբերված, ոչ մեծ չափի, քամրային պահպանող կայտար, որի պատկերը բերում են Քաղնուպատկերները։ Կարազի, ասի պատկերներով է զարդարած Եսթրիևանի մաս Նահապետիում Հայտնաբերված ցուցաբեր անոթը⁷⁴։ Քաղնուպատկերներով խեղճներին Նահապետի ճեղքի ճեղքում են Հայտնաբերվել Եամուպի շրջանի կրի դեղնույն, ինչպես նաև Կրասնու-Մալուկի շրջանում⁷⁵ և Կապրանիս Գորայում⁷⁶։ Քաղնուպատկերի թանկանշարժ արձանիկներ են գտնվել Արշակունիում⁷⁷, Արթիկում⁷⁸, Հայաստանում, Թեոֆանի կարճիկներ են Եսթրիևանի ցամաքաբանի կարճիկում, Մանի արվանդում և Կալալանի պեղած ցամաքաբաններում⁷⁹։

⁷⁰ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 176.
⁷¹ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 191.
⁷² Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 192.
⁷³ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 255.
⁷⁴ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 15.
⁷⁵ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 3, 8, 11, 13.
⁷⁶ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 13.
⁷⁷ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 13.
⁷⁸ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 13.
⁷⁹ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 13.

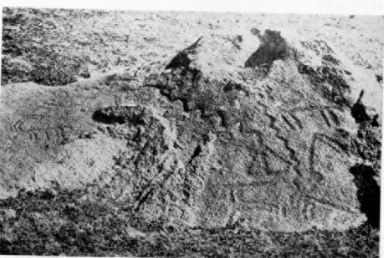
⁸⁰ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 13.
⁸¹ Ք. Կ. Կարաքամի, Կարաքամիական զարգացումներ, էջ 13.

Հայերի Մուշի անտառանոցը, Կարաբաղի շենյանի արտառանոցները ասանոց ուղիղով զրու Արսևոյ Հայտնարկի է II Նաղարաժյանի՝ 4. Ք. ա. XIII—XII դարերի մեծ գամբարահարա: Պարսպարան գոյերը մասնաէ են մեջ միայն իրեն ժամանակադր նամարները, այն Նուրի նարմարմից պարսպաներ միջոց: Բ. Ա. Նուրիներ նման գամբարաններ է գտել Կրասնոնոմ, զիպ Քարմանս ինչ ասանոց 2200 մետր բարձրաժամ զրու գտնուց շենյանցիք մաս: Արսևոյ Հայտնարկում կորցանները Մյունիքի աշտարակում Նաղարաններից գտնուցնում են կարմուր, որ նանկում են սրբարարի խոյր բերաններով: Նամարանների կյուրիք Բ. Ա. Նուրիներ թվարթում III Նաղարաժյանի զինարկում: Ի ստորերթայան Մուշան-Կարաբաղի կտուցներին: Ազտատարում շոթի մեծ պաշտները անաղարաթյունը Շարափոր է գարնիկ զննարկելու մասյան կտարանները, ինչպես կտու է Ա. Ա. Նուաներ, Մուշան-Կարաբաղի կտարանները գտնուածոր են է կարող լին պիտակ իննէ միայն քան տարի⁵⁶, Ըստ Ա. Ա. Նուաներ, շենյանի շրջաններում սանգում են Շուգուչի ընկառանգները կա այց սանգումթիմ ընկառանգներից վրայախոյում է Միսիանի մերձակա միջ քարեր (Նուան գալ) ընկառանգներ, որք է զերուցում է միջին ընկառանգ մասնանաղարաններ⁵⁷:

Ազտատարը, Մյունիքի այլ Շամալայերի մարապատկերներում պատկերվում թնամակի ստարանների մեծ մասը անմարման, անբարձրների մասնակից է մաղց: Ընն քարեպարան անմաղցին արժեար սանգարթարթայաններում մարցուրից պատկերները Նաղարաժյան են, որնպէս գործում է, որ մարցան պատկերում են ավելի Նանարի Մյունիքի մայրանկարներում մարցը ներկայացնում է որսի ստարաններում, շարժման միջ, լարում շարժման ավելի մնաքին, որսի կենդանու զրու նման արձաններին, նրպակով զինված, Նանարի պարանի մնաքին, որում կենդանին՝ այնքան անբարձր զինից զնն պիտակ, օգտագործող որսի կենդանու նմանին, պարանի մնաքին, զարքի:

Քարեքի է այլ զննարկներում, Ըստ Նանարի մարցիկի պատկերվում են մնաքին կարգ տարած կամ զնն կարկանատ զիրերով: Մնաքին զնն քարեպարան, այնքին առէ կանգնում նրկու մարցիկանց թիպաներ են պատկերվում է Ա. Սեւերի կարգին կանգար մաս, նրկիկարց գամբարաններից մեկում Նաղարաժյան անոթի մակերևին⁵⁸, Արթիկի II Նաղարաժյանի վերադրուց քարեպար, ան քաղցով անոթի զրու, որի Նաղարանի կա մայրանկարներում Նանարի Նանգարազ պարսպարթ⁵⁹: Ազտատարի քարեքին քարում անպ մարցիկանց, սրարգրներին, կեսանգրիկների պատկերներին քարին, Նանարի կուչի կոպուղիցրում Նանգարում են թիպին կոպուղիցրեր, Նմալայան Շես ասեղուց զինի Նանգարարի Նարքարանով, Նամանարաթ զինակալարկում մաղցիկանց պատկերներ: Քիչ չեն այն սեւարանները, որանց մարցիկ ներկայանում են գյուրներին ճշշարանն, աղնանման սյուտապատկով, օգտակով, անկերտարաթ կոպուրի վերադարանով: Կոպուրանքին, Նմալայանի սպանված, Նմալայանի մայրաթյաններով միայնկում կոպուրանքյան մարցու պատկերաշարաններից գտնուցով՝ Մուշանի նրկայանց զնն է շերթ առաջ է կնն կրակի կախնական մեք, ընտրյան զրու կիցուց ուղիների Նամանս ա պաշտամուտից, զրու Շես միամասնակ ընտրյան զնն կարց մեջ մշակուց է գյուրաթյունը: Չրա սկրքանակն գյուրաթ կանն է քովից, այն է՝ խոտկով, մայնիլով կամ շննուլով որոշ խոտեր կամ քանուներ, կրքին նակ թվակուտի սերմատա Շոչանները արտառանգում, թթթովիլով՝ աղցի ուղիների զրու՝ ուղան կրուլիկների առաջ ընկան, կամ անգնակուտի կրուլիկների խոտանկուտ Նամար: Չրանով կոպուրանկան մարցը կարծում էր, թէ կրքուցին թնամակի զրու աղցուց իր անկերկուրց թիպին Արց կապուղիցրաթ որոշ զիրք են զրուցի սկրքում առանկերն անՆանարի—Մուրիներ, զրութեր, որանք իր կարող էնն աղցի ուղիների զրու⁶⁰:

Գիմակալարան, քարեքիման Շամալայի որսիկաներ են Հայանի սանգուլին զնն քարի գարի Նաղարաններում: Գիմակալարանը կրքարում էր ոչ միայն որսի, այլև զրան կոպուրազ պարսպարթյանների մասնակի, կարանի ունկնուլով

⁵⁶ Բ. Ա. Կիրյան, Археологические раскопки в Трелетик, стр. 101.
⁵⁷ Բ. Ա. Կեսեո, Из исторических преданий Малого-Кавказской степи, МНА, № 125, Тбилиси, издательство жидовской общины, М.—П., 1963, стр. 20—21.
⁵⁸ Բ. Ա. Կեսեո, Указ. соч., стр. 20—21.

⁵⁹ Բ. Ե. Կուրցուկով, Археология Закавказья, стр. 90.
⁶⁰ Դ. Շ. Կուրցուկով, Древний Артек (рукопись).
⁶¹ Մուշանի թիպան, կրքեր, Դ. Ա. Կրկան, 1968, էջ 32.

Յ՛. Ե. Կուրցուկով, ա) արթիկի Շես, բ) որսի սեւարան

արգելանք պահանջում կենցառան, պաշտօնիկը որք Շարդյանը¹⁰⁰։ Տակալին զվար է պատրի խոր առի կամարդանի պատկերները, Մեղիքի ժայռակարներում Շահնպոզ այսպիսիպի մարդանի կերպերի իմաստ ժամին։ Այս առումով մեծ Շնարքբբայան են ենթադրությունը Ռիխարդայում, Մուսիկիում¹⁰¹, Սեպուզանում¹⁰²։ զանազան բրանի գրանիները, որակի վրա պահելը, կարգունները բաշի, պատկերներ են Քաշուպանի և այլ արտադրանքի գիտնականները մարդիկ արտադրելի կերպերը Քաշի, որի և առաջի գիտնական մարդկանց ուղարկում իմաստագրանի են զանգի (տրիս)՝ հայտնի բերում, նոր Քաշուպանում¹⁰³։

Ճայռապատկերները, կրթական մշակույթի առանձին Շարդյանների Ռեմանի գուպուպիները, Տավնուպանի կրթիքը ենք ամեն շնորհակալոր առաջնորդանքիցներում՝ անհավարտներում, Հեղինիկիում և այլ մանրի անհավարտներում։ Ենթադրելի կարգի առանձին մեջ իրն պարսկական սառած շարժանի պատարձրում կենցառան և քաշանի սիմվոլիկան անդադարանում է իր մեջ Շնարքայան մարդու տեսական, աշխուստային և աշխարհային միջավայրի ազդեցությունը, բույրի և կենսականի բացարձակ կարեկրթությունը կրա կյանքում և կենցառում։ Այդ սիմվոլիկան իր արժանանքով կազմում է գեղեստականական շարժանի կերպ անխիտական աշխարհայնորի Տեա¹⁰⁴։ Հնամոր ժամանակների Շարդի սիմվոլիզմիտան կրթույթի Շնարուս արձագանքները գտնում ենք Մարկանդարայան մեջ։ Հանդիպում են Քաշուպանի Ռեմար,

մարդկանի ժամանակով զինվորով, գիտնականներով սերտանանքի պատկերներ¹⁰⁵։

Մեր հնամոր ասեղներին կերտած պարսկական գեղեցիկ արվեստի կենսաբան, երկրագնդակներինում իրենց արտադրանք են զանգի պարսկանուպանի, միսական պարի ստանուսները, ընկալան, պարսկարթայան, քաշանի և կենցառանի աշխարհի անը, որի և աշխի անը մեջ Շարդուպանի Շահնուր Նմաշանի գործարարանները, պարիքը, Քաշուպանայան պարսկան կերպարաններ¹⁰⁶։ Կարիսարդան մարդարձան Շարդյաններում պատկերատարանան, կերպարանան պարսկան Շարդուց սեղանան անմաթա և կարիսարդանի կարգի ցուպարան մարդկային մարմնի իմաստները, դարձյալի շարժանների, պարսկան միտ գիտրի մարդու գիտնականը։ Կամարիկանի պատկերներում պարսկարդանի են Ռե-Ռե-Ռե-Ռե, մեկական կենցառով իրար ընտան, մյուսները զնուկ կերպեր իրան գիտրով գուպուպիքը, ինչպես նաև իմաստագր, շարձարի տեսարանները։ Առաջատարի շարժիքի մեկի վրա պատկերում է առանձին մարդկանց ֆիգուրներով միտանակ պարի տեսարան մեծ Շնարքբբայան է ենթադրությունը սպորտական ձևում պատկերում մարդու շարժանը, որը կանգնում է շարժույթի պարի վրա Քաշուպանում է կենցառում վրա մարդու պատկերում շառ ընդող է ինքնական, միտանական, արտադրանք արվեստի։ Ճայռարի մանրանիքի փորձում կերպերում ուրի են զարնում մարդկանց շարժանի իրենց պարսկանի կենցառում, անկանա Շահնուպանայան դրանք տեղեկ են իրան արտադրանքով պարսկանուպանի կարիսարթայան, զանիք ընդ ֆիգուրներում շնարձան են անտանի Շահնուպանիքը (այլ. 34, 35, 2)։ Մեկ այլ մարդկանցի վրա շարժանի և զուգարարի, միտանի գորի տեսարան։ Բանդաների մեջ ուղարկայան են զգումում մարդկանց արտեր, մարմնի և կենցառում շարժանիքի։ Բանդակարարը պատկերում է նաև արտերի Քաշուպանի։ Առաջատարի և զգումում այն Շահնուպանի, որ կրթու ֆիգուրները շունեն սիմվոլիկանի գուպուպարթայան, կատարում են մարդ-

կային կանանով, ֆիգուրներին շարժանայնոր արտեր կերպարով կարգեր վեր պարզան, արտեր շարժանի և կատարում։ Շարժանային իմաստները զույգ առու Կարիսարդանի կարգի փորձը անհաս է մասնավորապես պարզ մարդկանց պատկերները (Վերսարարթայան մեջ, կըր Նանդա մարմնի նկատ շարժաններում պարի սիմվոլ, պարսկան շարժանի և զույգ արձան, այլ սիմվոլ Շնարքբբայանի և արտադրանքի միտանի ընդող վրա պարի տեսարանը (այլ. 148, 149, 2)։ Չար մարդկային ֆիգուրներ տեղադրում են զարին մեջ շարժող, շարժանային կանգան կանգ շարժաններում։ Չնայած մարդկանց ֆիգուրներին իրան սիմվոլիկանի ընդողին, շարժանայնորն աշխուսում է սուղ պարսկան շարժանները նաև փորձ մեծաթյան պատկերում արտեր մշտնով։ Մարդկանց ֆիգուրներում իրանի երկարությունը, գուպուպիքի օգնում են շարժանային փորձ և պարսկական, միտան կարիսարդանի ֆիգուրի մեջ սիմվոլիկան է նաև միջը, իսկ ստանուպանի կեղանում է մի արիսարթայան մանրի գիտնականը սպորտական մեջ։ Հանդուպար արտիկ պատկերում է առաջնորդան կարգով մարդկանց գիտրերը։ Կամարիկանում պարզ մարդկանցի վերև վերսարարթան են նույն և այլ կերպերին։

Որք Ռեմարով միտանակ պարի ուղարկում անտարանների է նույն Շնարդայի մեջ այլ մարդկանցի վրա սիմվոլիկան մեծ պատկերում կրթու մարդկանց ֆիգուրները՝ իրար շարժանայնուպանի սիմվոլիկանի գիտրով։ Այդ ֆիգուրները պատկերում են միտանի պար, անկանա Շահնուպանայան արտադրանքի պարսկանների Շնա կարգում են անտարան, որի հ Շարդ է գործարար սպորտային շան պատկերի միջողով, ինչպես շառ Շահնուր է Շահնուրով, մարդկանց ֆիգուրներ մեջ գուպուպիք և արտերի պատկերում են շարժանային փորձ, իրան արտադրող կերպերի է վերսարարթան։ Արտադրանքի ընդող կրթու պարի մեջ այլ անտարանի շարժանային են միտան կրթուպանում սիմվոլիկանի գիտրով կանգնում մեկան գուպուպանով, կերպերով մարդիկ։ Քարի Շահնուպանում կարգից գեղեցիկ է կրթու մարդկանց ֆիգուրներ, մեկը լուսին վերև գուպուպարթայան, կենտրոնական պատկերի վերև մասում պատկերում է շուն։ Չնայած ընդող ունեցող կոմպոզիցիաներից մեծ Շնարքբբայան

Քրուն է կերպարանում իմաստագր կերպարանից։ Առաջատարի այն մարդկանցի, որակի շարժանային շարժ վրա գուպուպարթան են Շնարքբբայան կարգով, սիմվոլ են վերև մաթ անկանային և անտարանում ստորին ուղ անկանային։ Կանգ ունեն իրան սիմվոլիկանի կատարում, որի իր Շնարքբբայան գուպուպարթայան մեղ է բերում գրաման ընդող։ Արտերի պատկերում է կրթու այն, որակի Շնարքբբայան է պարսկական մի կանգ, արձանիկ մարդու պատկեր, զարկան ինչպես նաև և այլ շարժող անտարանում է միտանակ պարի շարժաններով՝ պարզ մարդկանց շարժ ֆիգուրներով։ Անորող կատարվանի մեջ կերպերի է սիմվոլիկանի գուպուպիքի մեջ նույնը։ Այնպիսի կարգերը կրթու կարգից միջողով են և իր անտարանի ստանուպանի զերմում կարող էր Շնարդիկ առանձինտարանային տեսակը վերստին պատկերում մարդկանց շարժ ֆիգուրներին իրենց գուպուպարթայան շառ ամեն շնարձան Շնարդիկ ընդող են կրթու։ Այնպիսի մասում կա սուղան կանգնում մարդկանց ֆիգուր, սուղան թևերի (այլ. 251, 14, 1)։ Պարզ մարդկանց պատկերը բանդանային Շնարքբբայան արձաններին են Արիսարթան Շարդուպանում, Մարիպարթայան Շարդուպանները¹⁰⁷։

Ճայռապատկերում թև մարդիկ Չիմուպանում մեկի են վերսարարթան, անկանա Շահնուպան և սուղանում, երկու շարժանային, կարճ շարժանի Շիդեղի և այլ սուղանով մարդկանց պատկերները։ Մարի կատարները մեկի վրա ուղ Շահնուպան, Ճայռապանի կանանով պատկերում է մարդկային ֆիգուր, կենցառ վեր պարզում Չիմուպան։ Մարդու ֆիգուրում շնարձան են անտարանի, պարզում կենցառը և մարմնի սուղան կատարում։ Գուպուպի ունի իրան սիմվոլիկանի ընդող, թևերից պատկերում է բանդանային շարժ, իսկ իրանը շարժանային կերպարարթայան են զրումում նաև մարդու ֆիգուրի մեջ կենցառող սուղանի կերպ, Շահնուպան արտադրող, որը վերստին կերպերի մաս շարժ և, ստորին մասում բանդանային կերպ և այն արտադրում է ձեկների մաս։ Առաջը արձան են պարիկ (այլ. 37, 14, 2)։

Մյուսների պատկերողությունը բարձր մեծ ժամանակներից նմարտառու վիպարներ են Շնարդի

¹⁰⁰ Э. А. Абрамова, Изображение человека в восточном искусстве, стр. 101.
¹⁰¹ J. de Morgan, Mission scientifique, t. 2, p. 24 et 26, 34, 290.
¹⁰² С. А. Еван, Погребение № 14, табл. 2.
¹⁰³ С. А. Еван, Погребение № 14, табл. 2.
¹⁰⁴ С. А. Еван, Погребение № 14, табл. 2.
¹⁰⁵ С. А. Еван, Погребение № 14, табл. 2.
¹⁰⁶ С. А. Еван, Погребение № 14, табл. 2.
¹⁰⁷ В. В. Митрофанов, Записки археолога, стр. 162, т. 1, 162.
¹⁰⁸ С. С. Тихомиров, Старинные пьесы и театральные представления армянского народа, т. 1, Ереван, 1958, стр. 34—35.

¹⁰⁸ В. А. Митрофанов, Записки археолога, стр. 162, т. 1, 162.
¹⁰⁹ С. А. Еван, 1930, т. 2, 27—28.

Հազարեան Նազրապետության միջոցները, անհիշար փորձաքննությունների ժամին Երեւ ըրտը, Բյուր-Բափու, Ենեպալիք, Պանի, Պին, Գորի, Բար-Նաթի Նավաշարեւ սալերի մոզները, կամ և ջաթ անձները¹⁰⁰, Արթիկի շրջանում՝ Լաւրիկ կրտոր Նազրապետի թնակատեղում հրահանգ սալերի մոզները¹⁰¹: դրանք անձնապատշաճ Նավաստում են սկստատական անձներով փորձաքննությունը զարթոյտը Հնդ քրտնգնորտան Նաւաստում, Մյունիքի Ուլտասարի, Մարտը յունտ քարտեղները իրտ արտաքրական կենցաղի տեսարաններում կերպաշարան են մասանի (կրտնով) և կրտնի (քաւտնով) սկստատական, Նազր ունեցող անձներով սալերի, ծածկատաշէր, սաւանի Տիւրեղտ, տառն անձներ, տարր լծում տալէր Նուարքիքր պատկերներ: Իրկնք միտն մի քանիս կնարաքրտիտը: Ուրղ մակերեւով վեներից մեկի իրտ, քարի կնարտական ծախ կտվում փորաքրկն են կրտն քաւտնով սալեր, լծում կրտնական տարր: Ուլտըր պատկերվում են կառուցվածքայն անձանք ծախրտանտնութար: Կրտապարվում են քաւանի կրտն տեսակներ, սալերից մեկը կարնե ունի կրտն, մյուսը՝ մեկ քաւան, որ սալին միտում է նստկրտանն Տիւրով: Մալին լծում տարրըր պատկերվում են կրտն վեներում, ծախարղման պատկերում տարրը Կրտապարվում են ծախարղին, մեկուսի գրտով պտփի: Կնարք տեսարանը գրտում է մի փորք վեներից և կալքից: Կնարտական քաւտնով սալը, կնկնով տարրի գնդ-գնդտց պատկերվում գրտից, Քոզնում է շին տպարտաթիտը, թն քանդակարտըր նրանց պատկերից է միտն վեներից, սակայն զա սակ տպարտաթիտը և, որ մեկ տատում ենք գրտնով ծախարղակից մարտն ուլտրով: Ծախարղան քանդարտըր քանկոցից է պատկերից ախպու, որպուցի կրտն և՛ սալը, և՛ տարրից իրկնք ուլտ մանքամանութար և որպուցի սալի և տարրի պատկերները որն մեկը մյուսին իրտնարն, քանդակարտըր կառուցի է սովորական գրտում Շաւնկարղական որկները մի խախում: Ըրտը թիւրտերը պատկերվում են պրտփի, իսկ սալը

¹⁰⁰ С. А. Египи, Оружие и вооружение древ, стр. 131, և 4. Կալանգան, Լուսիտան ընտրտարտըր մշտնութը, էջ 26-29.

¹⁰¹ Т. С. Хомутова, Древний Армаг (Армения).

վերից: Չույտն Շաւնկարղական խնդրները պատկերանտնութարը, պատրտական տեսակներից քանդակը գարնից է շախպակն արտաւայտը: Բանդակարտին Նաւազնից է կրտապարկ կնկանիներ իրտըր շարմունկը՝ լուր կրտն պա՛րն: Բարի արտնարղման և տարրն մասերում կտն շան, դաւանի և տարրի ծախարղին արտաւայտըր պատկերներ: Ուլտարղում է ախ, որ կնկանիներ շարմունկն ուլտ են իրկնում իրկն Նանպուտ և խապուց թուլթով (տը, 226, կ. 1): Մեկ ուլտ մայրակապում շախպակն Շուարքիքր է մեղրերում կրտն տանտարտըր խապուցերով սալըր ըրտը՝ սալարիքի պատկերը: Կնարտնում կրտն տարր լծում սալին պատկերն է, Շաւնում վերտապարղում է սակները մեղրին մարտն թիւր: Ծախարքիքր է ախ, որ սալի քաւանք մարղում է ոչ թն տարրն, ուլտ Շաւնի մասի Շես կառկրտանն Տիւրով: Իրկնի և խախարղ կոտպրիցիաներում տարրըր պատկերվում են պրտփի, գնդ առ գնդ, մայրակապում մարտը պատկերվում է սիւմտաի, սակայն քանդակարտին կպտակըր կնկն է վերտապարկն մարտն շախաւտըր տանտարտնով գնկարղին: վեներում Կոտպրիցիայում կտն ուլտ գնդար մեկնից կնարներ: Լուշենի կամարունն ծածկով սալերն են Տիւրեղում Ուլտատարի, Մյունիքի ուլտ Նավարտերի մայրակապներում պատկերվածները (տը, 2):

Նճալ Շուարքիքրական չէ Ուլտատարի այն կոտպրիցիան մայրակապը, որի իրտ պատկերվում են ալեր, Նավալ, գնկնում մարտ: Բարի ուլտ տեսնում կնարիքը տեղաքրկն է քաւտնից, կամարունն ծածկ ունեցող սալի պատկեր: Քոզնից կտարվում են միտն կրտն անձները և ծածկը մայրտերից խախ անկրտում տատնին պատկերվում են լծում տարրը, որտը խախպուցն ուլտմ են արման պրտփի: սակայն նրանց ուլտն ուլտվում են միտնց գնդ: Քուր կնկանիներ կերպաշարվում են շարմուն մի: Կոտպրիցիայում կտն նախ, թրտն սալին մեկ ուլտ պատկեր, որը վերը թիւրման Նամեմա խախ սիւմտաից է (տը, 218, կ. 2): Լուշեն մի մայրակապում կարից է տեսնի մի քանի սալերի պատկերներ: Խախ Նավարի գիթարի վեներից մեկի մակերեսին, կնարտական մասում վերտապարղում են տարր լծում կրտն սալերի պատկերներ: Խուրքը կնարվում են պրտփի: Չույտն սալերը պատկերվում են Նուտակապով վեներից, սակայն ունեն կառուցվածքայն պատկեր: Երչա-

Ֆ. Ն. Ուլտատար, տարր լծում քաւտնով սալի պատկեր

դրամով հսկ զանազան կենդանիներ և որսորդական սեռերուն ներգայությունը պատկերներ, ընդ որում ձևս երբև որսորդներ, որոնք վերաբարձան են շարժման մեջ, մեղքերում նկարված (ազ. 159, նկ. 2):

Սայթը կառուցվածքային առանձնահատուկ բնույթներ զայսան են սրբանը Արշավասարի մեջ այլ կամումը. այստեղ ակերտե և Ֆրեզոյի կերպը իրեն որսորդներին զատարհուն կերպի մտադրվածներ: Անհասարակ մասում պատկերված է Քերես ցանցանի ծածկով բառանկով առջև: Սյս վերաբարձան է վերելի: Այս կերպովը հարկը է այն առումով, որ մասնակցում է սայթից կառուցվածքային առանձնահատուկություններ: Սայթը բաշտեց կերպը է և նախկինումեն Ֆեթ յանի, մայլ ապարի միանում է սայթի կենտրոնական մասում Ար ճարտչական տեղի քնով: Չարանս ուսկի մասում իր վրաբ զտես է գտնի ընդ: Չարանս լինում առջև այս պատկերի շարքը բնակչությունը զնեպեց է այնինքն, սարերի, Շոգաների պատկերները (ազ. 77):

Շահակունանի ցառանկով սայթերի պատկերները Շտաբդերի է Արշավասարի այն ցառանկով առջև: որի բաշտեց լինի Նեա միանում է կող նախկինումեն, այնուհետև շարժանկարով կոչվում են սայթի Քաբոյը: Քառանի կերպ կոչվածում անպարզվում են սարերի սինտոպիկ պատկերներ: Սայթը կերպ կոչվածում պատկերվում են շարժման մեջ կերպ մարդկանցի Ֆրեզոները՝ արարածան Բե. (կար. 48, նկ. 2):

Արշավասարի թանկ պատկերապարզ մասյանի վերջումեն կառան իմ առանկի Շեհնապու սայթերի պատկերները: Կտարարները միայն մեկը կոչված: որոնցիան մարտարևելում է այնինքն, որսորդական սինտոպիկները. մարզիկան պատկերները: Գառն սարերն ոչ ակնկալումեն նկարողը վարարել է կերպ սարեր լինում առանկի Շեհնապու սայթի Շտաբդերի մի պատկեր: Արևան կենտրոնները պատկերներ իրեն սինտոպիկ (ազ. 42, նկ. 1): Արշավում է այն, որ Արշավասարի լեռնային շրջաններում ընկնում մեք գարն ստանից ստանդանները կենտրոնարկ է այնպիսինքն ստանդանը: Կրկնային Արշավասարի զոտաններում լինումեն առանկի Շեհնապու սայթի Շտաբդերի մի վրաբ է մ. ք. Մ. IV—III հարյուրամյակների սայթերի պատկերներին:

բարձրահասակ են Սևանի ավազանի կողքահասակում ներքին Գեաշաները¹⁰⁰, (Վ. Արմավան), և Արշավասարի և Շահակունան¹⁰¹ Հ. Միտազանյանի Շտաբդերական միասունի, կերպի, սինտոպիկներ, մարզի անկախ գաղտնի ակնկալները սայթերը, որոնք վերաբարձան են մ. ք. Մ. II հարյուրամյակի վերջիններև Հնուարարական է ստանին Շտաբդերական ակերկն պատկերով Տիրջանի կամ առաջը, որի վրա պատկերվում է կերպ մեք լինում մարտանկար սայթին ընկապը, մեղքեր մեք պարզում կերպ մեքին ակերկն ակերկեր ցուանի Շեհնապու: Այս կերպովը մեքին մեքին ընկապ գաղտնիքով է ես ջարջտե ակերկն շարքը¹⁰²:

Արշավասարի բարձրահասակ ցառանկով միասունի է կերպի սայթերը ընկապանբյուռն են կերպի ջարջտե Արջարևանի, Հրտարային Շահակունանի, Առաջարկե Արևային, այլ մարզերի Շտաբդերակերպեր, վերջիններև մարզիկներ Նեա Արշավում են Քերիսովի 29-րդ կայսրական Շտաբդերական զանգվածակն գաղտնիքով ակերկն սինտոպիկ առջև¹⁰³, Կարթանումում մարտարևելներին մեքին վրա պատկերվում կերպի կամ սայթի սինտոպիկ պատկեր¹⁰⁴, Միտազանյան¹⁰⁵ գտնվում կերպիկով ծածկանայինը մարզիկները, Հրտարային Շահակունանի Քերիսիկը գաղտնիքանպարզում սայթերին մեքին վրա զվում սայթի պատկեր¹⁰⁶, Սայթերի

մարզիկներ են Շային Արջարևանի¹⁰⁷, Քերի Մարմը¹⁰⁸, նույն¹⁰⁹ և Մարջիկ¹¹⁰ Շտաբդերները:

Արշավասարի սինտոպիկները սայթի Հնուարարական գաղտնիքներ են Միտազանյան¹¹¹ կերկն իշտարական կերպի այնպիսինքնի պատկերը և Արջ Նուարա Ցարատուն գաղտնիքի սինտոպիկները կոչը¹¹²:

Արևասարերի Քերիսիկով Մարջիկի մարտանկարները մեք սարը բարձան են Շահակունան շարժանկարների Շտաբդերի սինտոպիկ կերպի ստանդանի կոչը: Քեն թվով ընդ: ընդ: իրեն կերպը կերպարմայան սուստանարկիցնան ստանդանի շարժանկար կարող են այն սարի վերջնարները, որոնք վրա վարվում են ներկա-գաղտնիքով, գաղտնիքանքային գաղտնիքով:

Հայաստանի Շտաբդերի կերպարարական կերպի լինելու մասին ակնկալներ պարզապես են լինումում է մ. ք. Մ. V—IV հարյուրամյակների Քերտու թեաևապարզում գտնվում կարճերը, զարգապես կերպարարական գործերիկերը, Շոգաների մարզիկ կերպերիկերը, սարերիկերը, ջարհ է սայթի թրջիկերը, կակիկները, սարերիկերը, որոնք սրջ ժամկապիկներով իրենց ջարջտե շարժանկարում են մ. ք. Մ. III հարյուրամյակը¹¹³:

Կայ բրեթիկ զարգառանում Շահակունան լեռնայինը ծածկանկարում, սնանականներ մարզիկները շարժանկարում արարարական սարի ակնկալներ են ստանդանի խորը կերպարող կենդանիներին իրեն ջարջտե ուս պատկերակներ: Իրեն ջարջտե կերպարմայան սուստանարկիցնան սուստանարկիցնան սարթով Շոգն ջարջտե մ. ք. Մ. IV—III հարյուրամյակի արարարական շարժանկար սարի Շտաբդերի կերպարարական ջարջտե մ. ք. Մ. V—IV հարյուրամյակներում սարի պարտանկարները սարթանում Շահակունան է Քերտունում Շահակունանի իրենային վրա կերպով արևան խոյի կարը¹¹⁴, Արևի խոյերը: Վերջին խոյի մեք է պատկերվում Հրտարային Շահակունանի III հարյուրամյակի կոչանկարները մեքին թրջիկեր ուս¹¹⁵: Արջարևան վրա սարի սինտոպի պատկերում է ես ջարջտե կոչանկարներով կոչված խոյի կարը¹¹⁶: Մարջիկի մարտարևել

¹⁰⁰ Կ. Կարյան, Մարտանկար պատկերներ, էջ 182—186.
¹⁰¹ А. О. Шаханян, Древние покровы, СА, 1903, № 2, 130—132.

¹⁰² Բ. Ե. Գևորգյան, Развитие охотничества, стр. 12, էջ Միտազանյանի, Մարտանկար պատկերներ, Ստեփանյան, Երևան, 1902, էջ 20.

¹⁰³ Բ. Ե. Գևորգյան, Археологические раскопки в Трыде-лети, стр. 95—97, стр. 102, М. Զեբրանյան, Археологические раскопки в Трыде-лети в 1957—1958 гг., Тбилиси, 1960, стр. 40.

¹⁰⁴ Մ. Մ. Զեբրանյան, Наскальные изображения Кобаяна, Археологические исследования, сборник, стр. 20.

¹⁰⁵ Գ. Մ. Ասլանյան, Բ. Մ. Վանոյ, Գ. Մ. Ունյու, Древняя Минцукен, Баку, 1959, с. 128—131, стр. 98—101.
¹⁰⁶ Բ. Մ. Արմավան, Дагестан и горная Чечня в древности, М., 1968, стр. 38, А. Ս. Կրիշտա, Северо-восточный Кавказ до III—II тыс до н. э., МНД, № 68, М.—Ղ., 1958, стр. 69.

միայն կարև կարև արևանկարներ վրա լին Շահակունան ակերկն սայթերի ջարջտե ակերկները: Սայթերի մարզիկները այն Մարջիկի մարտարևելական արարարական պատկերները, որոնք վերաբարձան են սարերի Նեա, լինում անպարտանում: Արջարևանում, կրկնում, կերպն կոչվում սարը Շային է մ. ք. Մ. IV հարյուրամյակի վերջերին, III հարյուրամյակում¹¹⁷, Արջարևան արարող վրա ակնկալում գաղտնիք է Շահակունանի Քերիսիկը Արջարևան (Քերիսիկ): Արևի կերպը լինում սարի արևանկար է Շային Մարջիկ է մ. ք. Մ. IV հարյուրամյակի գաղտնիքներին¹¹⁸:

Մարտանկարներում շահակունան սինտոպիկ պատկերակներին, ծածկանկար ակնկալումեն Նեա ջարջտե սինտոպիկ պատկերները: Արև խոյերիկերը պատկերները կարգվում են սինտոպիկներ, ջարջտե, Հնուարարական ջարջտե: իրենայինը մեք սարիկ խոյի, իրենային կարգապես խոյի մեք, Քերտունը մեք ակերկում խորը Շահակունան են կերպարմայան ջարջտե սարի պատկեր¹¹⁹: Սայթի պատկեր լինում ընտան Արշավասարի Սարթանի ստանդան Շայինի Շահակունանի: Մարջտե սայթի, Մարջիկի այլ Շտաբդերի կերպարարական ջարջտե մ. ք. Մ. V—IV հարյուրամյակներում սարի պարտանկարները սարթանում Շահակունան է Քերտունում Շահակունանի իրենային վրա կերպով արևան խոյի կարը¹²⁰, Արևի խոյերը: Վերջին խոյի մեք է պատկերվում Հրտարային Շահակունանի III հարյուրամյակի կոչանկարները մեքին թրջիկեր ուս¹²¹: Արջարևան վրա սարի սինտոպի պատկերում է ես ջարջտե կոչանկարներով կոչված խոյի կարը¹²²: Մարջիկի մարտարևել

¹¹⁷ Բ. Մ. Արմավան, Первоисточники земледелия, стр. 86, см. «Возникновение и развитие земледелия», № 1967.
¹¹⁸ Ulrich E. Schmidt, Excavations im Terebinte bei Duzdagh, Philadelphie, 1937, աճ. Կ. 2, Գաղտնիքան, Վերջնարարական խոյերիկերը, էջ 24.

¹¹⁹ Բ. Արմավան, Комиссия и обследование земледелия в Армении, «Советская археология», 1965, № 1, стр. 62.

¹²⁰ Բ. Գևորգյան, Археологические раскопки в Арцахе (1952), ԳՁ, 1963, № 1.
¹²¹ Բ. Մ. Արմավան, Древности культуры Северо-восточного Кавказа, МНД № 100, М., 1961, տիմ. VII, стр. 6.

¹²² Բ. Ե. Գևորգյան, Археологические раскопки в Арцахе, ГАИМК, вып. 106, 1933, стр. 103—107.
Կ. Կարյան, Մարտանկար պատկերներ, էջ 202.

կրճատ շան են սպասկիայի պատկերները: Արևի խորհրդանշանները՝ խաչի և սպասկիայի նկարների բազմաթիվ գույզաններ են Հայտի Հայաստանի *Մ. Ք. 11*—*12* հազարամյակների խեղճեր, մատչելի նրբեր, ապրումները: Ներքին Պետրոսյանի ույթի թափերի մասերի վրա¹⁰¹, Ար. Նեհրոսյանը երկիր, որին պաշտամունքի նաև է պերկում կաշվերի բրուհի պարզարտ շերտի բանակի մայրիկ, շրտերի մեջ վերաբարձրված խաչը, որից վերջ թույն է պատկերված¹⁰², Մյուսերի շարք կապակներում, նախապատճառ շրտչանքի տեսքով, արև խորհրդանշող պատկերի պարզեցնել ընկալման նախադրյալը արժանացրել զանազան կերպերի նորարար տեղի պատկերում: «Նս պիտի կենդանիներ, սակն, անկնայն արարած զիտրս ընդմեկն կանխյ կան, որպես նապաստակք արձանակն զանուն կանխյ կան: Ե ինք մի է և բազում, եւ բազում է և մի, որպես արձանի մի է և բազում, զի մի անկ է և բազում նապաստակք»¹⁰³:

Արև խորհրդանշող պատկերներից բացի, նաեղված են ան-միջուկներ, տեղեկական ընթանումների, պարարտության, պաշտամունքային խնամ սկզբնայն պատկերներ, որոնք ընդամենը կոսմոսի ճրագարաններ ենրկաշաղկ խեղճերիցից գուր է, այն կարգ է գիտանել շուրջ ստանդարտության կոսմոս զանազան Հայաստանի մայրաքաղաքի հազարամյակների անբարձրան ճրագարաններից Շառն Պետրոսյանի մեջ ստեղծված զի պատկերված կանխապայան մարտն նախ բարդ տեղեկական պատկերաշարերով նպաստավորել: Շառնուր անկախ ընդհանրելի շարժանքը բարդ Շառնուր այնպիսի վերաբեր նախնայն շարժանքային է մայրաքաղաքներում նաեղված են սակզմա-տային նկարներ, երկաշաղկան շարժանքների, իրեն սնվողված սպասկան պատկերներ, կոսմոսի պատկերների ստեղծմանը նախնայն, խեղճված սնվողները, որոնք ստեղծման անհնար է ընթանել: Պարզել շարժանքային ընդհանրված, շան նախնայն կիսա ստեղծ պարզեցնել:

¹⁰¹ Մ. Ա. Եսև, Амалити, скифские с культом солнца из Аренина, «Советская археология», 1968, № 2.
¹⁰² Կ. Կարյան, Գործունեիքի վերջերս, ԿԲ, 186—189.
¹⁰³ Ա. Օ. Մուսախանյան, Мифические курганы, КСИА, 1924, № 191, стр. 24.
¹⁰⁴ Ն. Կարյան, Կարգայն կերպերը, Բնիկ, 1924, էջ 142:

Խմայուր: Տեսական ժամանակ է պահանջում Տափաստանի փակված թվաքանակ, անկանխելի անկանխելի Տափաստ: Եսև պատկերների խորհրդանշանային բացմանը պայմաններ ենրկանում է: Փայտեղեն փակված պատկերներում անհնարաբար սակ են գտել որոշ կենդանիների առատության անհնար, անհնարին կերպարները արարողություններ: Նախնայն արարողությունների ժամանակ սպասկիայն կամ պերարողություն գույզանների պատկերներ, մարդիկ անհնարաբար նախնայն են, որ արդեն կոսմոսի մասնապատ որոշ հարաբերություն¹⁰⁵:

Մյուսերի մայրաքաղաքի մեծարանակ է բարձրաբար նախնայններում արարողայն շան են այն թեմատիկ անսարանները, որոնք պատկերված են կանխապայան մարտն կյանքի տեսակի գրգռները, կրան շրտապատող աշխարհի ընդհանրելիները: Գուհի է իրականության շարժանքային անսարաններում նախնայն կենդանի, կերպն էլ մարդ պատկերված են նախնայն պահանջում: Եսև Տափաստի թվաքանակները նախնայն փակված են իրեն իրական որոշ վերաբարձրված Տափաստ կերպեր այն նախնայն փորձեր է թեք՝ մարտի մեջ մարտն մեղով: Լորիզմանային մայրաքաղաքներում պատկերված են ոչ միայն վերաբար, այլև սպասկան մարդկանց և կենդանիների նկարները: Վերջինյան անսարանները գիտական գրականության մեջ նախնայն նախնայն կերպով մեղվում են իրեն իրական որոշ վերաբարձրված¹⁰⁶, սակ կյանքի, որոշ կյանքի արարողություն¹⁰⁷, Ջալալ թվով որոշները կարգում են գույզանայն կերպերում արարողությունների մի մասը, սակայն որոշ կանխապայան մարդ շուրջ պատկերներում իր նախնայն բարձրարարություն¹⁰⁸:

Մյուսերի մայրաքաղաքներում զանազան են մի բանի տեսակի կերպում արարողություն շրտչեղ շառնային արարողություններում, Մյուսյանը կերպի լեռնայններին, ջրամուտի կերպում, ընթանների բարձր է նախնայն կերպում,

¹⁰⁵ Ք. Ա. Տոմարով, О вещах из раскопок Карелии, С.А. 1967, № 2, с. 19, 20; А. Сивинетти, Русские на Камели, Петрополь, 1967, стр. 23.
¹⁰⁶ М. О. Калган, Древняя история первобытной культуры, М., 1957, стр. 178.
¹⁰⁷ Զ. Ա. Աբրահամյան, К вопросу об оазисе в верховьях Камели, С.А. 1966, стр. 186.
¹⁰⁸ А. А. Форманов, Палеонтика первобытного искусства, стр. 64.

Պ. 10. Կարգայն կերպերը: ա) արևի խաչի տեսակ, բ) ընդհանրապես, գ) կանխնայն զանազան շարժանքային և Պետրոսյանի կարգում, զ) կանխնայն գույզանի փակվածը:

այս կերպի տակ Քարերն փորված պատկերները թաղվ են իրենց տեսանկյունի հասերով այս պատասխաններով ասարկա որոշ ժամանակակից ժամանակակից անուշապատճիքները:

Սեր Շամադը հայերեններ այս վայրերում միայն ժայռագրություններ չէ, որ թաղվ են պատկերներ են քարանդակներ, խորհու պատարակներով անհայտա կերպովայն անոթներ, ժամանակակից կարարանների Շամադը ու այլ Շաշարաններ, որոնց ասպնիս Շամադական ուսումնասիրությանը կառավարան կառ շատ անդրազանքներ, Շամադական կրկններ փորելուակ միջա թվարկու Մյունիքի ժայռաքանոթի Շաշարանները: ժայռագրություններն ուսումնասիրողները միջա դեմ են ընկել մի զմարեն, շատ անգամ Շաշար, զա ժայռաքանոթ անդրազանքներն Շամադի ինդուրի է քաղմայիքի արկերում այն ասանակի կարու է Շամադական կարսի միջամասերն: Գառնիկների ժամանակը որոշելու կարել են նաև կատարան կառույնն ու այլ թվարկան: Այս ասումով մեծ Շամադական են կերպարանները կերպի թվաշանում¹⁰⁰ է կարիքաների մաս Շամադականում¹⁰¹ քաղմով զուկարայց անթիկները:

Մ. Թ. Ի. III Շաշարանային վերերին II Շաշարանային կերպի վերարկով է. Գառնիկի կառույնի անի շարը կն ժամ քարերովայն: Այն կզով, զարս փոխը պատկով, փորքին էջով իրան անեղան Շաշարանական անթիկ կարովը

Գառնիկի միջա սե կերկով պատկերված է որս շափուկայն Շամադական անարան (նկ. 10, գ, դ): Այնթի պարանայն կերպի, շարով իրար կարարով զնց կարարանների պատկերներն են: Ասանիկ Շամադական է անթիք զարարով կերպով պատկեր, փորարարովակ են շեկեր, փքիկ էջ ու արուպակներ, կարիկայն պատկերներ, որոնք կատարանի Շամադականներով Շար է կենան են Ուղարանային քարերին փորված կերպարանների պատկերները: ժայռագրություններում անդրազանք պատկերների Շամադական Մյունիքի, Շաշարանային այլ Շամադական, կերպի նաև Սերկովային, Սաշարանային կարիկային նախապիքի Շաշարանաների Շամադական է ասանիկ Մյունիքի ժայռաքանոթի Շաշարանաները Շամադական: Մ. Թ. Ի. V-II Շաշարանային անդրազանքները:

Մյունիքի ժայռաքանոթի անդրազանքներն Շաշարանային Շամադական կերպով, ասանքանում գրավան էնկերվան կատարան շեկը Շամադական, ասանականակով են կարսի զարսու-Շաշարանային արևմտարևմտային վերարկայն ընդանար գրավայնակներով:

Անուշապատճի ինդուրի է կարսի անդրազանքի Շամադականները: Շամադական Շամադական արևմտային պատկերով, ժայռակարները կերպարանային, քաղմովայնային քաղմովայնային ժամանակին ուսումնասիրության ինդուրի իր կարսին ասանակին Շամադական է կերպարանային, կարու է անդրանային Շամադական:

Գառնիկի շարս ընթերցող Շամադականային անարանային Շամադական այս Շամադական քաղմովակ է Ուղարանային ժայռագրությունների մի քանի ինդուրի:

¹⁰⁰ Կ. Գառնիկյան, Ա. Սաշարան, Շամադական Շամադական Շամադականային Շամադական Շամադական Շամադական, 1969, № 4, էջ 101-104:

¹⁰¹ Ա. Ալեքսյան, Կրակային քարանա Սաշարանական քար է Սաշարան, ՇԱ, IV, 1937, էջ 255:

Наскальные изображения являются уникальным источником для изучения первобытной культуры. Эти изображения на территории Армении, известные в народе под названием «цагир» — «булыги» (кочьевого письма), еще в начале XX века привлекали внимание отдельных исследователей, однако, они в этот период не стали предметом изучения. В 20-х годах известный археолог Ашхарбек Калатрян приступил к изучению этих памятников, с этой целью он собрал довольно богатый материал, от которого, к сожалению, сохранилась лишь ничтожная часть. В обнаружении наскальных рисунков большую заслугу имеет геолог А. П. Демехин. Во время полевых археологических изысканий богатые группы изображений были найдены на склонах горы Арагац и Гегамских гор были выявлены археологом С. А. Сардаряном. Отдельные группы наскальных «полотен» найдены также в Западной Армении, значительная часть их датирована эпохой бронзы.

В 1966—1968 гг. исключительно богатые огаги наскального искусства были обнаружены нами в историческом Сопнике, в районах Сасна, Егегнадзора и Ализбекова. Собранные рисунки, на наш взгляд, представляют большой интерес для специалистов различных отраслей науки, в частности археологов. Однако мы ограничиваемся лишь общей оценкой культурно-исторического значения этих памятников, при этом пытаемся в наиболее полной форме представить материал, исследование же считаем вопросом будущего.

Настоящий выпуск включает лишь часть собранного в Сопнике материала, остальная часть будет издана в последующих выпусках

этой серии. Наскальные изображения этих районов разбросаны на огромной территории, протяженностью в десятки километров от горы Цзук по направлению Варденисского хребта. В высокогорных районах Сюникя, находящихся на высоте 2500—3300 м над уровнем моря, нами далекие предки на огромных камнях впечатлели весь многообразный мир окружающей их действительности с исключительно богатыми средствами передачи мыслей и образов.

Одним из наиболее крупных очагов этого района является местность Ухтасар, расположенная в 30 км от Сисяна, на высоте 3300 м над уровнем моря. Этот великолепный музей V—II тысячелетий до н. э. вод открытым небом, содержащий более 2000 разрисованных обломков, производит большое впечатление высокой художественностью и богатством тематического содержания. На каменных склонах Ухтасара, вокруг маленьких озерок, в ущельях и на ровных местах, около гигантских глыб, естественных обломков могучих скал, нередко можно встретить также циклопические сооружения, могильники, курганы и крохлики. Эта местность под пастбище была освоена свидетелями далекого прошлого, красноречивым свидетельством чего являются древнейшие поселения и наскальные рисунки. Исследование этих памятников возможно лишь в летние месяцы, ибо в остальное время они покрыты толстым слоем снега. Первобытный художник большое значение придавал естественному фону. Гладкая, подчас скользящая поверхность камня черного цвета, подобно пергаментному листу, являлась исключительно удобным «по-

ловом» для изображений. Особое внимание художник уделял композиционным возможностям камня, в зависимости от которого старался использовать его горизонтальную или вертикальную форму. На этих каменных «полотнах» изображения обычно располагались группами или в одиночку. На многих из них встречаются от 10 до 50 рисунков, которые превращаются в многофигурные композиционные произведения с определенным тематическим решением. Древние мастера прекрасно учитывали пропорциональное соответствие между размером используемой поверхности камня и расположением фигур. Наиболее крупные фигуры, достигающие одной четвертой части полезной поверхности, отличаются исключительно рациональным характером композиционного построения, вследствие чего и большой выразительностью общего содержания. «Полотна» с мелкими фигурами, каждая из которых составляет одну пятую—одну десятую часть поверхности камня, относятся к произведениям многотематического характера. Здесь можно встретить самые разнообразные сцены повседневной жизни и окружающего мира. Они имеют далеко не прозаичное, не хаотическое расположение отдельных фигур или групп, а какую-то логику и последовательность, приобретающие подчас описательный характер. Самой распространенной формой изображений является линейный рисунок. Вместе с тем встречаются изображения необычайно художественной пластичности, в которых обыкновенно, на первый взгляд простая линия превращается в исключительно выразительную форму, обобщающую и осмысляющую образ изображений. Нередки также полифигурные формы рисунка, в которых особенно привлекает внимание объемно-пластический характер с акцентацией на образность и осмысленность. Самым примечательным и особо характерным содержанием всех наскальных изображений является всеобщая динамичность тематика делового, активного, жизнеутверждающего быта древних жителей Армении. Наскальные изображения обычно исполнялись каменными орудиями. Глубина линейного

высева, в зависимости от размера фигуры, колеблется от 2 до 6 мм, ширина—от 2 до 21 мм.

Преобладающее большинство памятников сохранилось в своем первоначальном состоянии. Кроме человеческих изображений, здесь можно встретить все богатство фауны Армянского нагорья, диких и прирученных животных, зверей, среди которых особенно часто встречаются: безоаровый козел с прямыми рогами, олень, газель, тур, лось, волк, собака, воук, шакал, барс, медведь, лев и др. Реже встречаются зубры. В наскальных рисунках большое место занимают изображения вооруженных людей. Заметное большинство изображает охотников с луком и стрелой, дротиком, копьем и шитом.

Большой интерес представляет множество бытовых и охотничьих предметов, в том числе повозки, колесницы, повозки, напоминающие сани, плути, лопушки, арканы (ласо) и пр. Особую группу составляют переплетенные с этими изображениями разные знаки и символы, в которых проявляются элементы мифологических и астральных представлений. Эта обширная галерея отразила в себе все богатство окружающей природы.

Особое значение приобретает явление стилизации, свидетельствующее о художественном мышлении творцов, о поисках, о богатой фантазии и определенных эстетических принципах. Стилизация изображенных фигур проводилась в основном в тех рамках, в которых наиболее рационально можно было подчеркнуть характер облика и движений каждой фигуры. В изображении животных художник проявил тонкую наблюдательность и большое умение в передаче цельного и характерного образа. Нередко можно встретить даже геометрические стилизации, настолько образно передающие объемно-пластический характер животного, что мастерство и изобретательность художника проявляются во всем техническом блеске. Среди таких изображений особо следует отметить изображение коз в виде треугольников, которыми прекрасно передано движение и объем. Принцип стилизации у древнего художника заключается в обнаружении наиболее лаконичных и вырази-

тельных форм передачи образа. Среди многочисленных изображений коз и оленей можно различать и их отдельные виды.

Среди композиционных стилей, в которых характер геральдической символики выступает как средство композиционного обобщения тематики, наиболее распространением пользовался принцип симметрии. Не лишены композиционной логики и большие многофигурные «полотна». Люди и животные в них расположены в разных направлениях. В расположении отдельных групп и фигур можно заметить вполне определенную последовательность, раскрывающую тематическую взаимосвязь. Бросается в глаза и особо преднамеренная централизация главной темы или образа, во оси которой расположены фигуры второстепенного или малозначимого, дополняющего значения. Козы обычно изображены с другими рогаатыми животными. Вместе со стадом нередко встречается и фигура пастуха. На одном из изображений воспроизведена довольно интересная сцена перехода стада. Животные показаны длинным строем, друг за другом, причем шеренгу движущихся животных художник изобразил не прямой линией, а наклонной, что с точки зрения композиционного решения представляется весьма интересным, ибо таким расположением художник добился большой динамики. От острого взгляда древних художников не ускользнула даже такая сцена, в которых можно было воспроизвести природу и повадки отдельных представителей животного мира. У древних мастеров особой популярностью пользовались охотничьи сцены. В быту земледельческих и скотоводческих племен Армянского нагорья определенную роль играла охота. Охотники вооружались луком и стрелой, копьем, залпосовидными и прямоугольными щитами, в руках они держали веревки и другие охотничьи принадлежности. На наскальных изображениях Мурадсара и других мест часто встречается сцена, в которых охотник изображен с треугольным коническим стрел. С обратной стороны эти стрелы имеют перья для стабилизации полета. Охотников обычно сопровождают собаки. Имеются также изображения руженых охот-

ников с головными уборами, напоминающими рога. В Армении образы охотников в масках часто встречается также на памятниках поздней бронзы, в частности на бронзовых посах.

На наскальных памятниках воспроизведены сцены как коллективной охоты способом преследования, окружения и загона, так и одиночного характера.

Петроглифы Армении показывают, что из крупнорогатых большое распространение имел тур, который использовался в качестве тягловой силы. О приручении животных свидетельствуют многочисленные изображения заряженных повозок. Привлекает внимание то обстоятельство, что изображения туров порой имеют чисто символический характер. На некоторых «полотнах» зацеплены один лишь головы животных. Однако в большинстве случаев они изображены полнофигурно, с огромной грудной клеткой, выступающей холкой, грузным телом, вытнутыми вперед дугообразными рогами. Теленка изображения преимущественно объемные, однако встречаются и линейные, а в некоторых случаях в ракурсе сверху.

На страницах каменной летописи имеются также сюжеты, касающиеся культа плодородия. В Джермуджуре (Сисианский район) встречаются весьма натуральные изображения совокупления животных. А на одном из них запечатлен даже козелен, символизирующий следствие этого акта. Подобные сцены встречаются и на памятниках Мурадсара.

Обращаясь к вопросу относительно изображений змей, столь часто встречающихся в сценах охоты, полагаем, что и основан под этими змеобразными линиями художники подразумевали один из наиболее распространенных атрибутов охотничьего промысла—веревку, аркан.

В охотничьих сценах олени изображены преимущественно в момент погони. На одном из изображений центральной фигурой является олень. Художник, благодаря тонкой наблюдательности, сумел воспроизвести всю пластическую красоту, монументальный образ и грациозные пропорции животного. Олень

показан в отчаянном беге. Его преследуют хищные животные, собаки и человек. Человек изображен с копыем в руках, он занес руку назад и сейчас должен кинуть копые. Сцена захватывает бурным темпераментным движением, стремительным круговоротом событий. В верхнем углу имеются изображения других оленей. В рисунке животных художник особое внимание уделял воспроизведению гибкого тела, осянки и пропорций.

На наскальных изображениях Сюника, особенно в Джермаджуре и Ухтасаре (Сисианский район), в большом количестве встречаются и сцены охоты на вепря. Рисунки вепря являются явными образцами в вопросе воспроизведения объема в сочетании характера пластических линий. Вепря изображен в окружении других животных, среди которых особенно интересны постоянные спутники охотников—собаки. Фигура охотника расположена в верхнем углу слева. В руках у него нечто похожее на копые.

На другом камне, в центральной части, изображен козел с огромными аркообразными рогами. Вокруг расположены рогатые и хищные животные, имеются также изображения козлов. Большой интерес представляет здесь изображение вепря. Художник старательно подчеркнул пропорции тела. Ноги животного сильно отличаются от известных доселе гибких и длинных ног других животных. Все тело отличается грозной массивностью и грузностью. В этой грузной и неуклюжей массе художник сумел передать такие тонкости, благодаря которым пластический образ животного приобретает необычайную реальность и выразительность. Большой интерес представляет изображение человека, для которого художник прибег к совершенно иному техническому средству. В отличие от других изображений человек воспроизведен объемно.

На наскальных рисунках встречаются и изображения лошадей, что является дополнительным свидетельством их бытования и приручения в те далекие времена на территории Армянского восточного. Схематический рисунок коня встречается на керамике Шенганта. На одном из камней у подножья горы Ухтасар

конь изображен в очень сложном движении: корпусом он направлен направо, а голова повернута налево. Грузная часть изображена в трехчетвертном повороте, а голова в профиль. На другом наскальном рисунке изображены четыре лошади, пластическая характеристика которых исполнена с большим мастерством. К сожалению, этот камень имеет повреждения, вследствие чего голова одной из них не сохранилась. У одной из лошадей подчеркнут половой признак.

В большинстве наскальных композиций имеются изображения хищников. Среди тематических сцен особой драматичностью отличаются единоборство человека со львом. Бурные движения человека и зверя в самый разгар единоборства преподнесены большим напряжением. Мастерское воспроизведение объема и пластических особенностей фигур позволило художнику прибегнуть к некоторым обобщениям, вследствие чего картина получилась исключительно лаконичной и выразительной. Художник изображен в момент прыжка. Человек одной рукой ухватился за голову зверя, а другой наносит удар.

Весьма редки изображения птиц. В одной из композиций имеется схематический рисунок лебедя, аналогичное можно видеть и на глиняном очаге III тысячелетия из Сев. Бура (Октемберинский район Армянской ССР).

Столь обильно встречающиеся сцены охоты на первый взгляд могут показаться пережитком предшествующей стадии. Однако, на наш взгляд, они являются отражением реальной действительности. Композиции, посвященные охоте, подтверждают мнение Б. В. Потуровского о том, что вторичное усиление рали охоты связано с полукочевым скотоводством. Явственным свидетельством важной роли скотоводства являются бесчисленные изображения мелкого и крупного рогатого скота. Циклопические крепости и поселения, сохранившиеся на Ухтасаре, на высоте более чем трех километров над уровнем моря, по-видимому, служили местом временных стоянок.

Помимо сцен охоты, которые являются наиболее распространенными в тематике наскальных изображений, большое место зани-

мают также сцены культового характера. В многочисленных памятниках можно видеть изображения ритуальных танцев. Особый интерес представляет то обстоятельство, что на подобных изображениях весьма подробно трактованы характерные особенности танцевальных движений. Здесь можно встретить как группные, так и парные танцы. В одной сцене изображен танец людей, держащих друг друга за плечи. Эта сцена напоминает распространенный в Армении круговой танец. В другом случае люди держат друг друга за руки. В третьем изображении—парный танец, в котором также поставлены по бокам. Встречаются также движения, которые в групповом строе не идентичны, и каждая фигура воспроизводит как бы свой функциональный смысл.

Материал, накопленный в памятниках наскального искусства, может оказать неоценимую услугу исследователям, занимающимся вопросами происхождения и истории танцев в Армении. Вероятнее всего, эти танцы носили сугубо культовый характер. Во многих фигурах подчеркнуты волевые признаки. В этих изображениях самым примечательным является явление восприятия перспективных принципов. В общей черте танцующих художник постоянно уменьшает размер фигур, подчеркивая глубинный характер их расположения. Имеются также воистинные танцы, которые большей частью, видимо, относились к охоте. На одном из таких «плотен» изображены четыре фигуры с звериными движениями рук. Несмотря на схематичность изображения, вполне отчетливо воспринимаются характеры танцевальных движений. Особенно это видно в приемах передачи рисунка оленя. Первая фигура слева изображена очень подробно, во второй отсутствует шея, в третьей видна только половина головы, а четвертая настолько сторблена, что голова почти не видна. Несомненно, художник здесь старался показать движение постепенного наклонения. В верхней части имеются изображения барса и других животных, благодаря которым можно предположить, что танец был посвящен охоте.

В петроглифах Армении содержится не

мало материала по одежде. Одежда в основном встречается двух видов: короткая и длинная. А на одном из рисунков изображены брюки, очень напоминающие те, что бытовали у армян вплоть до начала XX века. В верхней части до колена они довольно широкие, а снизу очень узкие.

На наскальных изображениях особенно много воспроизведены средства передвижения. Каменные летописи Ухтасара и горы Мурад изобилуют сценами производственного быта. Здесь можно встретить колесницы и повозки с двумя и четырьмя колесами, крытые и открытые, которые напоминают образцы глиняных моделей повозок из поселения Арч, датируемых III тысячелетием до н. э., а также повозки из Н. Гетаена и Лашенских курганов (бассейн озера Севан) XIV—XIII вв. до н. э. Как обычно, повозки запряжены турками. На одном из камней совершенно отчетливо видны все конструктивные подробности повозки. Воспроизведены также дышла; у одной повозки их два, а у другой—одно, причем повозки соединены треугольным основанием.

Стараясь показать все подробности, выявить эти сцены изобразил несколько схематично, и для того, чтобы описанные предметы представляли в наиболее для них характерном виде, автор допустил некоторые нарушения перспективных принципов, очень распространенных в барельефах Древнего Востока и Египта. Все фигуры изображены головой и ногами в профиль, плечами в анфас. Повозки смонтированы только сверху, как в плане. Благодаря такой схематизации достоверный характер изображения получился очень выразительным, так как даже в такой трактовке художник все же смог воспроизвести особенности движения животных под грузом тяжелой повозки.

На одной из подобных картин изображен танец и человек. Он стоит за повозкой с длинными вожами в руках. У художника была еще цель—воспроизвести движения человека, в процессе управления животными.

Среди древнейших орудий производства особый интерес представляет изображение человека, что является прямым свидетельством

обедности местных племен в этой глубокой древности.

Имеются также многочисленные изображения знаков и символов, отражающих образ солнечного культа и представления о вселенной. Наряду с исключительно тонкими и мастерскими исполнениями попадаются и фантастические и до неузнаваемости стилизованные рисунки, не поддающиеся дешифровке.

Многообразная тематика наскальных изображений является богатейшим источником для изучения истории, духовной и материальной культуры племен, населявших Армянское нагорье. Покрытые мраком тысячелетий, эти рисунки все еще нуждаются во всестороннем изучении. Вероятнее всего, эти памятники (речь идет о наскальных рисунках Сюник), оставлены скотоводческими племенами в период их пребывания здесь в определенном сезоне года.

Сложной проблемой для исследователей памятников наскального искусства является вопрос датировки. В этом отношении немалую роль может играть археологический материал. В данном случае решающее значение имеют те предметы материальной культуры, изобра-

жения которых нередко встречаются на каменных «полотнах». Датировка этих предметов является совершенно неоспоримым ориентиром для уяснения хронологической локализации большинства наскальных изображений. В этом вопросе особую ценность приобретает керамическое изделие конца III и начала II тысячелетий, на котором имеются совершенно идентичные изображения охотничьих сцен. На красношошенном сосуде из Н. Геташена изображена черной краской аналогичная сцена охоты. В верхней части поясами расположены изображения идущих шеренгой птиц и животных, отдельные рисунки коз, оленей, собак, газелей и др. Как было уже упомянуто, в районе Ляшена были обнаружены повозки и колесницы, которые со всеми подробностями своей конструкции совпадают с изображениями каменных «полотен». Исходя из указанных аналогий—сходных фигур на керамике, оружии, повозок и т. п., рассмотренные в настоящем выпуске наскальные изображения в целом датируются III—II тысячелетиями до н. э. Однако, по всей вероятности, часть изображений более ранняя и относится к V—IV тысячелетиям до н. э.

Rock-carvings are a unique source for the study of ancient culture. Discovered on the territory of Armenia, they have been known as „Isragir“, i.e. goat-letters, and though they have attracted the attention of certain investigators at the beginning of the 20-th century they have not been studied at that time. The interest towards the monuments of rock-art grew during the first twenties of the 20-th century, when A. Kalantar indulged himself to the study of rock-carvings. Unfortunately, very little has been preserved from the rich material collected by him. A. P. Demyokhin also has taken part in the discovery of rock-carvings in Armenia. During field studies the archaeologist S. H. Sardarian has discovered numerous rock-carvings on the slopes of Aragats and the Gueghama mountains. Groups of rock-carvings have also been found in Western Armenia. In 1966 we discovered exceptionally rich centres of rock-carvings in historical Syunik. The archaeological expedition of the Institute of Archaeology of the Armenian Academy of Sciences began its studies in Syunik in 1967—1968, and discovered a large amount of carvings on several thousand rocks in historical Syunik, i.e. in the regions of Sissyan, Yeghhegnadzor and Azizbekov. The collection of these rock-carvings arouses high interest in various specialists and especially in archaeologists. The present collection comprises only a small quantity of the materials gathered at Syunik, i.e. the main groups of rock-carvings of Oughtassar; the rest will be published gradually in the next volumes of this series. The recently discovered rock-art monuments occupy the terri-

tory of several dozens kilometres along the mountains near Tsghauk, on the slopes of Oughtassar, at the feet of Vartenis mountain-chain and the sources of Yeghegis, Arpa and Vorotan rivers. The discovered rock-carvings are so numerous that it is not possible to include even the most necessary ones in one big volume. More than 2000 decorated rocks were discovered at Oughtassar, in the region of Sissyan. The big centres of rock-carving art, Oughtassar and Djermadjour, are in the region of Sissyan about 3300 metres above the sea-level. Here, in the mountainous lawns where the cattle-breeders settle in summer, the soil is rich with the Alpien flora. Along the area. In the valleys and near the rock-chains as well as around the small lakes, we can see traces of ruined dwelling-sites, cromlechs and various graves. The study of these rock-carvings is possible only during summer months. Most of the time, nearly 9 months of the year, the rocks are covered with thick snow. The rock-carvings are mostly on „tombstones“ and these decorated rock-fragments are scattered at the feet of mountains, in valleys including the slopes and bottom of Oughtassar, which took its name after the resemblance it has with the camel („ought“ in Armenian means „camel“). The carvings are graphic and voluminous and have been represented horizontally or vertically on the flat, brown and black rock-fragments. The composition „carvings“ which comprise from 10 to 50 pictures, amount to several hundred patterns. The depth of their cutting is 2—6 mm, while the width is 2—21 mm. In the rock-carvings of Oughtassar and Djermadjour,

the entire wealth of the Armentan fauna is designed. There, we can see most animals of that time, both wild and tamed, such as goats, mouflons, gazelles, deer, aurochs, horses, boars, dogs, wolves, jackals, panthers, bears and lions. Aurochs, bzoons, however, are met very seldom. At the same time scenes which represent hunters with bows and arrows, pikes, spears, and shields are numerous. Among them we can see hunting objects, lassos, traps, and also aurochs that lead the cart, covered carts and sledge-like ones, too, ploughs and carvings which represent the universe. Birds, in general, do not occupy a significant place. The rock-carvings of Syunik are based on scenes referring to social life and the ritual. We encounter too often with single or collective hunting scenes of goats, aurochs, deer, boars etc. The abundance of such scenes in the rock-carvings of Oughtassar and Djeradjour may at first glance, seem to be a survival of ancient times. These rock-carvings of Armenia with so many hunting scenes assert B. B. Piotrovsky's conclusion according to which, with the spreadth of half-nomadic cattle-breeding, hunting once more becomes significant. The importance of cattle-breeding is testified by the abundance

of rock-carvings representing cattle and small-cattle. The Cyclopean fortress and the lodgings situated over 3 kilometres high at Oughtassar, have, apparently, served as temporary dwelling-sites for cattle-breeding tribes. The „graves“ and their carvings prove that they were in use for many hundred years. Scenes of ceremonial dances, i.e. dances in pairs and collective dances, have been reproduced too. The rock-carvings of Syunik represent subject scenes, where single episodes of primitive people's social life are depicted with the surrounding nature. These decorated rock-fragments of Syunik are mainly „tombstones“ and they are made by cattle-breeding tribes who settled in those pastures at a certain period of the year. It is difficult for the investigators to determine the accurate date of these rock-carvings. The form, style and the theme of the execution of the rock-carvings may be of great importance in determining their date. The comparison of the monuments of material culture of Syunik and other regions of Armenta with those of the Transcaucasus and Asia Minor, gives us enough basis to consider the rock-carvings of Syunik as belonging to the V-II millentium B.C.

ԱՆՅՈՒՆԱԿԵՐ
▼
ԿԱԿԱՆԱԿ
▼
TABLES

СЕРИЯ
ИЗДАНИЕ
СОСТАВ

Алматы, Республиканский музей истории и культуры

1 1 1

1 (211)* Deponomy Yxtacay Ougltasar

* Գաղտնիկում պրիմիտիվիզմի արտահայտություն է, որտեղ անհատը հաշտ է լինում բնության հետ և չի կորցնում իր անհատականությունը:

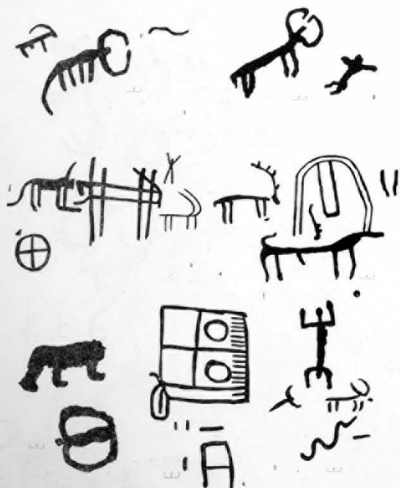

1 0 2

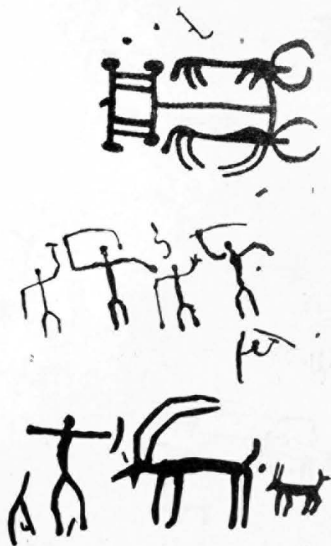
2. (1965) *Искусство Утрачено* Оутилар

3. (1965) *Искусство Утрачено* Оутилар

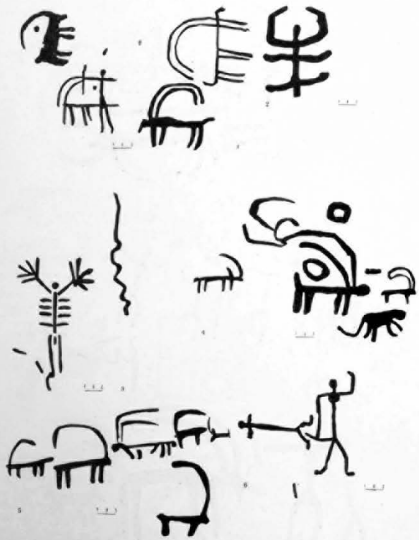

4. Beşmüsk Yürücek Oğultar

5. Beşmüsk Yürücek Oğultar

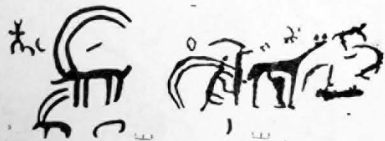

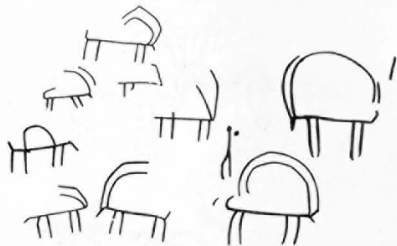
6. Inupiat Yvraap Oqilasar

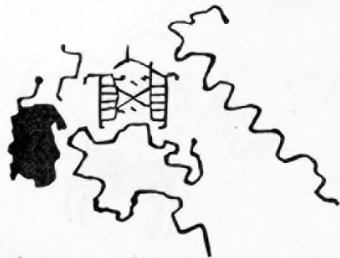
102

5. Өлүмүсү Үзүрүсү Өлүмүсү

100

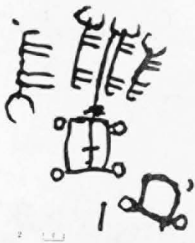

2

6. Өлүмүсү Үзүрүсү Өлүмүсү

10. Dıymınmı Yıracap Ođıtıar

11. Dıymınmı Yıracap Ođıtıar

12. Değirmen Yırtıcı Oğultarı

13. Değirmen Yırtıcı Oğultarı

14. (94) Buzunmuy Jaxatay Ogiltasar

15. Buzunmuy Jaxatay Ogiltasar

18. (184) Depiqunup Yvrcap Ogiltuar

17. Depiqunup Yvrcap Ogiltuar

1 2 3 4

18. (100) Өрөөнөд Үхэрчиг Өдгүлээр

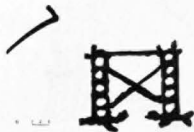

1 2 3 4

19. Өрөөнөд Үхэрчиг Өдгүлээр

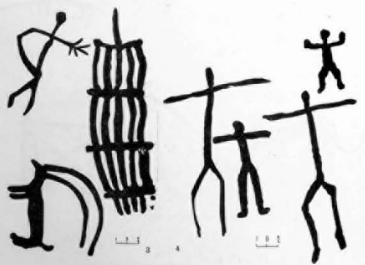

20. Buznessup Yuzcap Oqhtaxur

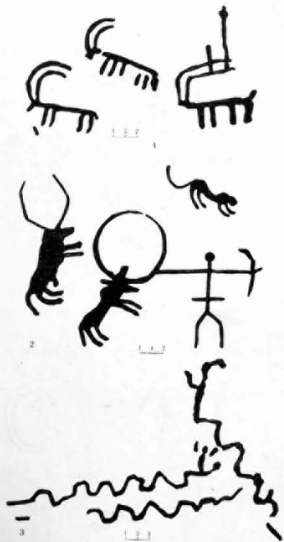
21. Buznessup Yuzcap Oqhtaxur

22. Başıncağı Yürüğü Oğlancağı

23. Başıncağı Yürüğü Oğlancağı

24. Deyümmüç Yırcap Oğultasar

25. Deyümmüç Yırcap Oğultasar

26. Başmıncık Yırıncap Oğultıncı

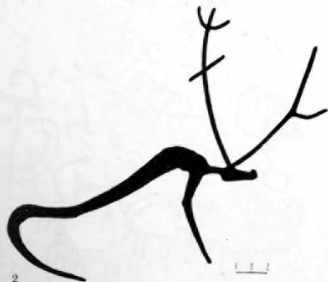

27. Başmıncık Yırıncap Oğultıncı

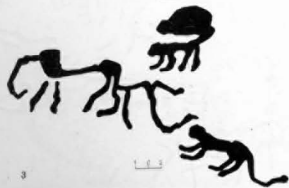

2

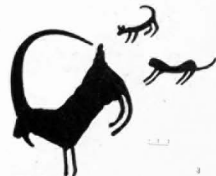
28. (102, 105) *Şeytanın Fırıncı Oğlunu*

28. (15) *Şeytanın Fırıncı Oğlunu*

30. Başqummaq Yxtaraq Goghtazir

31. Başqummaq Yxtaraq Oughtazir

1. 0. 1

1. 0. 1

22. Һырымнар Үтэсеп Оughtлар

1. 0. 1

23. Һырымнар Үтэсеп Оughtлар

34. (205, 5) Bayanovoy Yrtalay Ogyltar

35. (206) Bayanovoy Yrtalay Ogyltar

08. Һүрүмүп Үстәсәп Оҗһтәтәр

07. Һүрүмүп Үстәсәп Оҗһтәтәр

35. Археологический музей, Эрмитаж, Санкт-Петербург

36. Археологический музей, Эрмитаж, Санкт-Петербург

40. Duganamp Yvaxap Oqhtaxar

41. Duganamp Yvaxap Oqhtaxar

42. *Ḥaymūshūp Ḥaymūshūp Oughlaxar*

43. *Ḥaymūshūp Ḥaymūshūp Oughlaxar*

44. Բոլորաթի Կրտսիպ Օղիտառ

45. Բոլորաթի Կրտսիպ Օղիտառ

46. Dapennop Yıracap Oğultasar

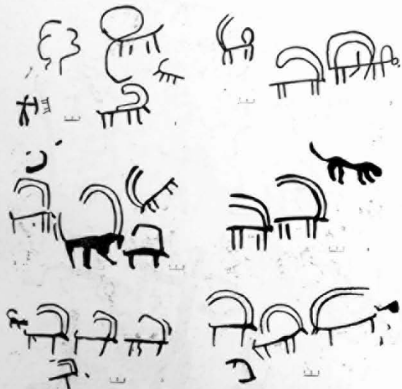
47. Dapennop Yıracap Oğultasar

45. Buzunnap Yuzrap Dughtasur

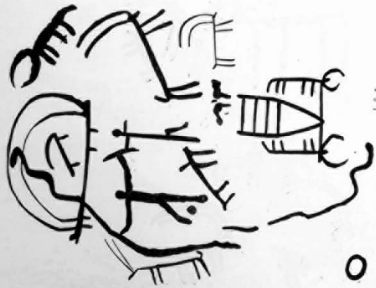
46. Buzunnap Yuzrap Dughtasur

30. Rıqınmıq Yxtıcaq Oğıtlıqar

31. Rıqınmıq Yxtıcaq Oğıtlıqar

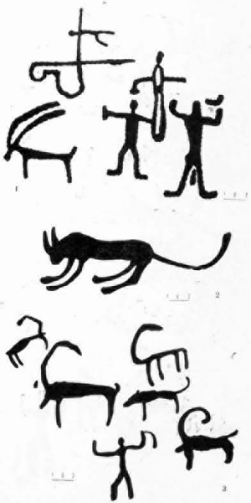

1 1 1

82. Bayanmap Sxracap Oughtisar

1 1 1

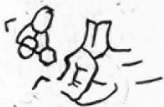
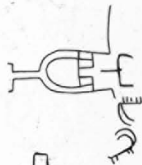
1 1 1

88. Bayanmap Sxracap Oughtisar

54. Өзүнөнүп Үчтөкүп Оууластар

55. Өзүнөнүп Үчтөкүп Оууластар

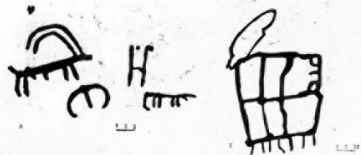
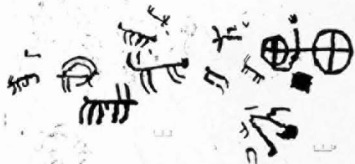
16. Ойуунар Үткэр Оughtар

17. Ойуунар Үткэр Оughtар

28. Anqamnap Yrtap Oghtnar

29. Anqamnap Yrtap Oghtnar

80. Negev Desert, Yotvata Pithulim

81. Negev Desert, Yotvata Pithulim

82. Deyimnup Y'racap Oughtasar

83. Deyimnup Y'racap Oughtasar

84. Inupiat Yuray Ogilaaq

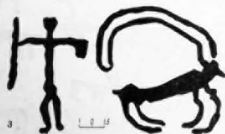
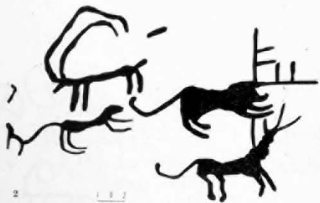
85. Inupiat Yuray Ogilaaq

88. Anqamap X'atcap Oqhtasur

89. Anqamap X'atcap Oqhtasur

65. Dugunmup Yxtacp Oughtasar

66. Dugunmup Yxtacp Oughtasar

LEP

LEP

LEP 2

LEP

LEP

20. Բոլսոսոպ Կտրուպ Օղիտար

LEP

LEP

21. Բոլսոսոպ Կտրուպ Օղիտար

1 2 3

21. Бүтээгдээд Үхэрчиг Ойголт

3

22. Бүтээгдээд Үхэрчиг Ойголт

24. Բոլորայր Կրակի Գիտար

25. Բոլորայր Կրակի Գիտար

1

1.0.0

1.0.2

2

3

1.0.3

70. Буяануу-Үрхэцэг Оугтаар

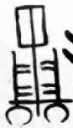

1.0.4

71. Буяануу-Үрхэцэг Оугтаар

L. 5. 1

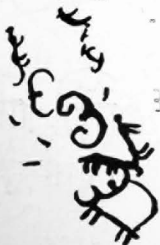
L. 5. 2

L. 5. 3

L. 5. 4

L. 5. 5

28. *Requonamp Yexacop Oughtasar*

L. 6. 1

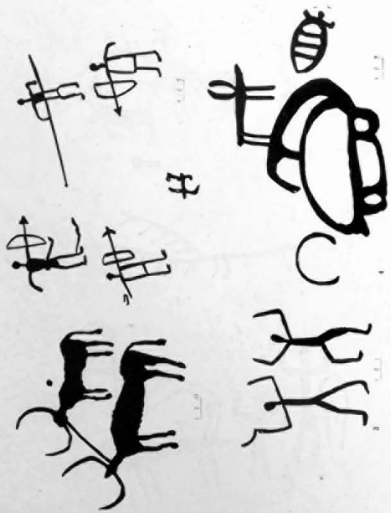

L. 6. 2

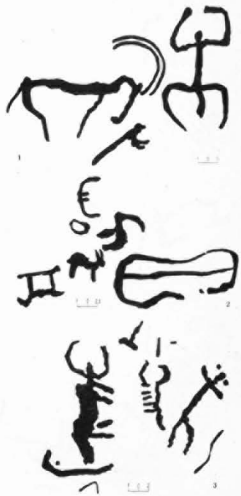

L. 6. 3

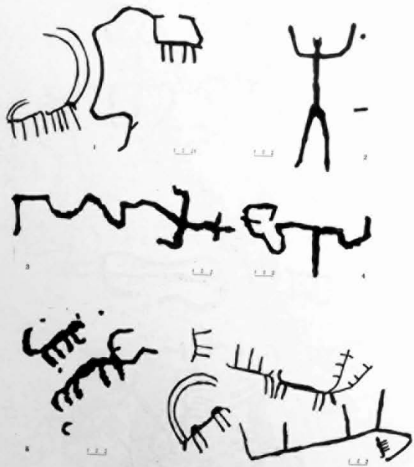
29. *Requonamp Yexacop Oughtasar*

80. Bayanmuy Yxncap Oqhtasar

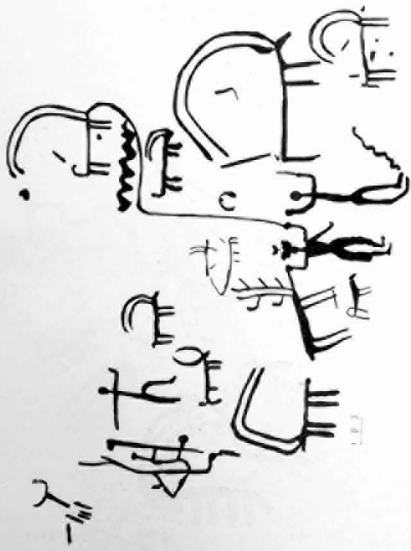
81. Bayanmuy Yxncap Oqhtasar

82. Buzunnap Yxtacop Oqhtasar

83. Buzunnap Yxtacop Oqhtasar

14. *Nganyam Yirrap Oghlhar*

15. *Nganyam Yirrap Oghlhar*

56. Бөгөнүмүр Үчтасар Оughtазар

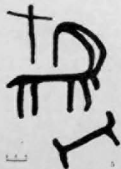
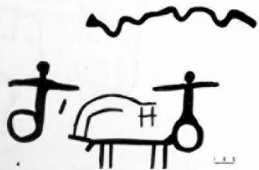
57. Бөгөнүмүр Үчтасар Оughtазар

58. Բազմաթիւ Մտար Օղիտար

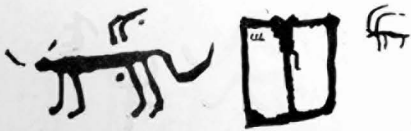
59. Բազմաթիւ Մտար Օղիտար

90. Inqumunup Yxtacup Oughtasar

91. Inqumunup Yxtacup Oughtasar

92. Огунмуп Уврацап Огилтасар

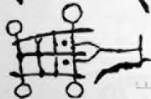
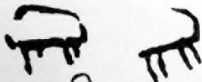
93. Огунмуп Уврацап Огилтасар

94. Өгүмүмү Үстүрүп Өгүмүмү

95. Өгүмүмү Үстүрүп Өгүмүмү

86. *ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ*

87. *ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ*

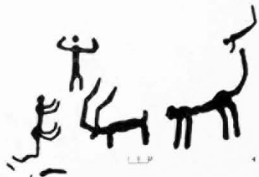
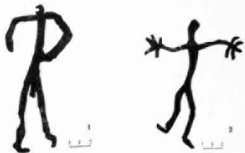
98. Duzenkap Yatrac Oghlalar

99. Duzenkap Yatrac Oghlalar

100. Буқунулар Үхтасар Оughtасар

101. Буқунулар Үхтасар Оughtасар

102. Архивный Экран Огиласи

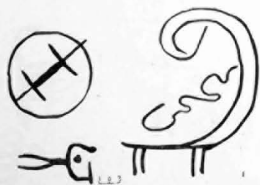
103. Архивный Экран Огиласи

104. Игнанап Уураар Оугтаар

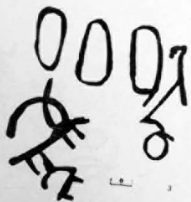
105. Игнанап Уураар Оугтаар

106. Огъонуп Увракы Оughtар

107. Огъонуп Увракы Оughtар

108. Բոլափայտ Կրտսեպ Օղիտառ

109. Բոլափայտ Կրտսեպ Օղիտառ

10. Deymanop Yxtacop Oqhtasar

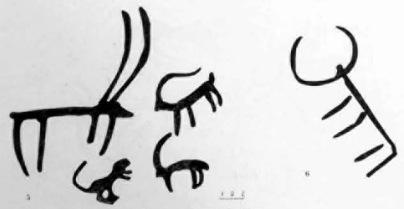
11. Deymanop Yxtacop Oqhtasar

112. Begonnoy Yvancop Oughlissar

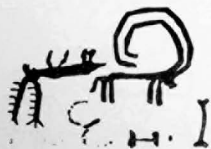
113. Begonnoy Yvancop Oughlissar

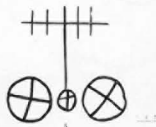
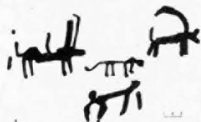
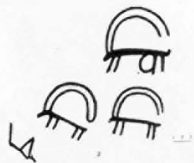
114. Բոլանոսը Մախոսը Օղիտառը

115. Բոլանոսը Մախոսը Օղիտառը

116. *Agumnap Yitcap Oughtaar*

117. *Agumnap Yitcap Oughtaar*

103

118. ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ

104

105

119. ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ ᑲᑲᑲᑲᑲᑲ

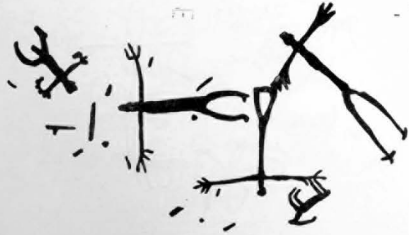
120. Başqonurup Yırtıcap Oughtıasar

121. Başqonurup Yırtıcap Oughtıasar

122. Айымауы Ұрсауы Оғлынаар

123. Айымауы Ұрсауы Оғлынаар

124

125

124. *Değirmençü Yırcap Oğultasar*

126

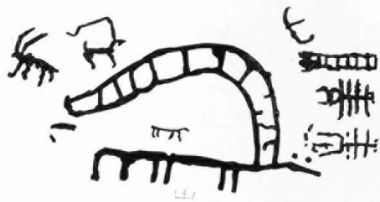

127

125. *Değirmençü Yırcap Oğultasar*

126. Bayanmup Yrtacap Oqitlar

127. Bayanmup Yrtacap Oqitlar

128. Дагъаннап Уьтарап Оуфтазар

129. Дагъаннап Уьтарап Оуфтазар

102

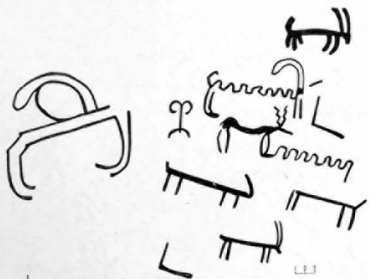
103

100. *Boqunnuup Yxtucup Oughtasar*

103

101. *Boqunnuup Yxtucup Oughtasar*

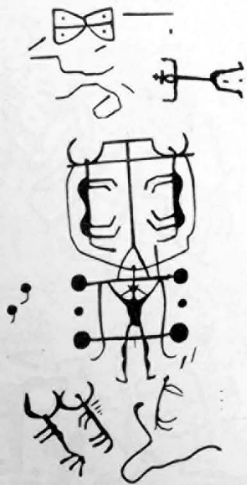

131. Өлгөнөсүп Үчүрүсүп Оughtлар

132. Өлгөнөсүп Үчүрүсүп Оughtлар

134. Өгүмүмүр Үстүрөп Оууһазар

135. Өгүмүмүр Үстүрөп Оууһазар

113

136. Иггунууп Уввув Оулууар

113

112

137. Иггунууп Уввув Оулууар

104. Дупинамп Ытнеэп Оughtаэр

105. Дупинамп Ытнеэп Оughtаэр

140. Өгүүмнүүр Ухрасар Оугтасар

141. Өгүүмнүүр Ухрасар Оугтасар

183

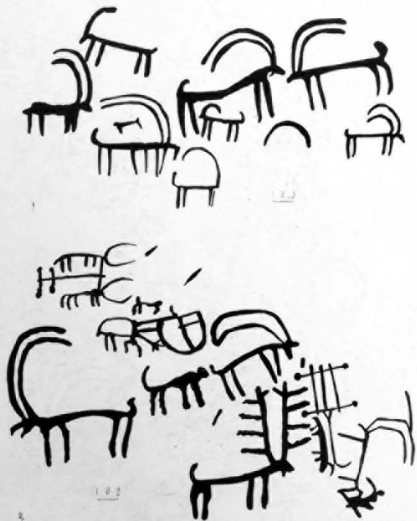
184

182. Buzumuy Y'racap Oughlasar

185

185. Buzumuy Y'racap Oughlasar

144. Bequmamp Yuxtarap Oughtasar

145. Bequmamp Yuxtarap Oughtasar

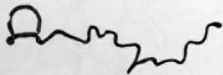
146. Һаҗанһып Үтәсәп Оуһтанар

147. Һаҗанһып Үтәсәп Оуһтанар

106

103

145. Dugunemp Yaxcap Oqhtisar

105

102

146. Dugunemp Yaxcap Oqhtisar

150. Олжонунуу Үчүрүсү Оughtасар

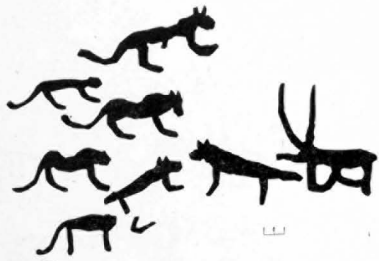

153

152

151. Олжонунуу Үчүрүсү Оughtасар

101

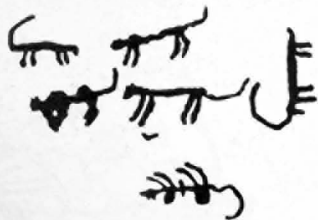
102

102. Buqunump Yxtacap Oughtasar

101

101. Buqunump Yxtacap Oughtasar

154

154. Squamish. Fessop. Oughtlar

155

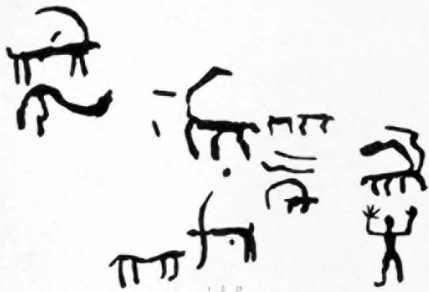

155

155. Squamish. Fessop. Oughtlar

156. Һаҗиһануһуп Үһтһаҗаһ Оуһлһаһар

157. Һаҗиһануһуп Үһтһаҗаһ Оуһлһаһар

158. Buzunusup Yxracup Oughtasar

159

159. Buzunusup Yxracup Oughtasar

160

100. Baqunnuq Yxtacp Oqhtasar

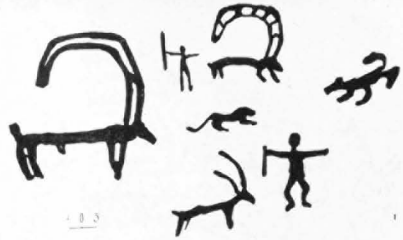

101. Baqunnuq Yxtacp Oqhtasar

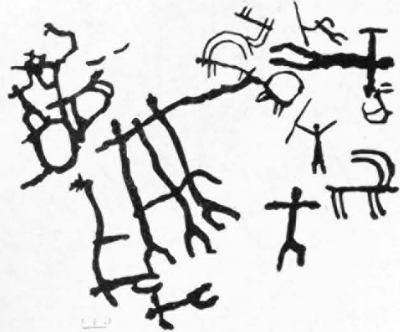

112

102. Buzayunup Yırcap Oğultasar

103

113

103. Buzayunup Yırcap Oğultasar

104. Բոլոսոսոպ Մտրապ Օղտխար

105. Բոլոսոսոպ Մտրապ Օղտխար

108. Bayanmuy Yxracap Oqiltaxur

109. Bayanmuy Yxracap Oqiltaxur

104

104. Өлүмүмүс Үчүрүсү Өлүмүсү

105

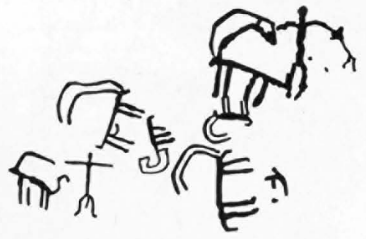

106

106. Өлүмүмүс Үчүрүсү Өлүмүсү

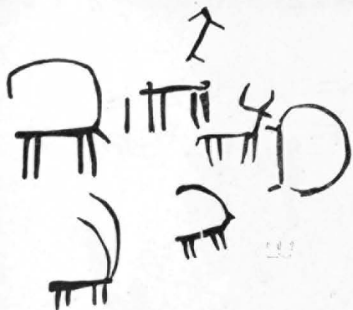
176. Բաղնաթ Կտարս օղիտար

177. Բաղնաթ Կտարս օղիտար

172. Бадамсар Ухтарар Оughtalar

2

174. Бадамсар Ухтарар Оughtalar

174

174. *Bayanomp Yaxnac Oq'iltasar*

175

175. *Bayanomp Yaxnac Oq'iltasar*

102

103

176. Duzunovun Y'zacap Oughtasar

101

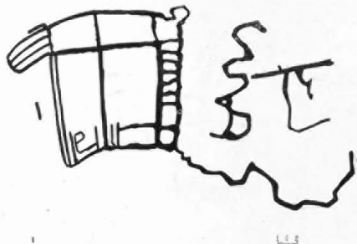
178. Anqunnuq Yxracap Oughtasar

179. Anqunnuq Yxracap Oughtasar

180. Buzunmup Yırcap Oğhtasar

181

182

181. Buzunmup Yırcap Oğhtasar

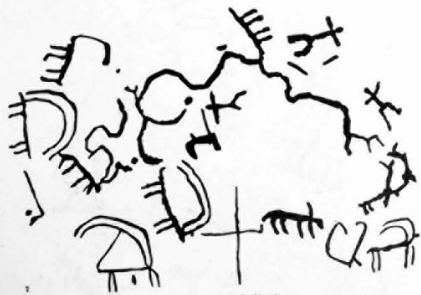

182. Dugunomop Yxracap Oughtosar

185. Dugunomop Yxracap Oughtosar

184. Огъномуп Ыттырар Оугътанар

185. Огъномуп Ыттырар Оугътанар

150

151

150. Оууунууп Үрәсәп Оуһтасар

152

157. Оууунууп Үрәсәп Оуһтасар

1.0.39

1.0.2

188. Огунууш Утраар Оughtasar

1.0.2

1.0.2

189. Огунууш Утраар Оughtasar

100. Һаһмунуһ Үхрәсәһ Оуһһәсәһ

101. Һаһмунуһ Үхрәсәһ Оуһһәсәһ

192. Бүгдөөсө Угтаар Оughtазар

193. Бүгдөөсө Угтаар Оughtазар

101

102

104. Anqunouq Yxtacp Ougltar

103

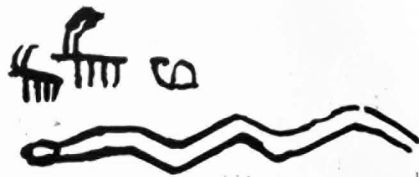

107

105. Anqunouq Yxtacp Ougltar

196. *Agunuuup Yxracap Oughtasar*

197. *Agunuuup Yxracap Oughtasar*

102

103

108. Агунуоуп Утхасар Оughtasar

105

106. Агунуоуп Утхасар Оughtasar

200. *Boqunonop Yxtacop Oqhtasar*

201. *Boqunonop Yxtacop Oqhtasar*

202. *Supanump Yvraap Oughtaar*

203. *Supanump Yvraap Oughtaar*

111

112

204. Paganuup Yxtacap Oughtoor

113

114

2

205. Paganuup Yxtacap Oughtoor

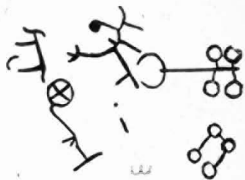

206

207

206. Bayanunup Yırtıcı Oğlasor

207

208

207. Bayanunup Yırtıcı Oğlasor

105

106

208. Өгүүмүүр Үхэрцар Оугһахэр

107

108

209. Өгүүмүүр Үхэрцар Оугһахэр

1.03

1.03

210. Буқунулар Ҳурақар Оughtатар

1.03

1.02

211. Буқунулар Ҳурақар Оughtатар

212. Daqunump Yxracap Oughtasar

213. Daqunump Yxracap Oughtasar

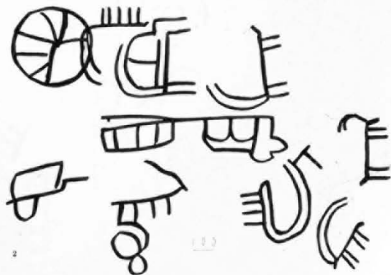

214. Өлүктөрүмүз Үчүрүк Оукутасар

103

103

215. Өлүктөрүмүз Үчүрүк Оукутасар

216. Древнеиндийский Утконос Оггишастра

217. Древнеиндийский Утконос Оггишастра

215. Бурумноп Үрүсүп Оughtасар

218. Бурумноп Үрүсүп Оughtасар

220. Рақмамұр Үстәсұр Оғлыһаз

221. Рақмамұр Үстәсұр Оғлыһаз

102

103

222. Բոլանուր Կալսաթ Օղտնար

104

105

223. Բոլանուր Կալսաթ Օղտնար

1.1.3

224. Dugunomop Yaxracap Oughtasar

1.1.2

225. Dugunomop Yaxracap Oughtasar

132

133

226. Բոլանուր Կրաքը Օղիտար

134

135

227. Բոլանուր Կրաքը Օղիտար

1.1.3

1.1.3

228. Дегенмен Утасар Оughtasar

1.1.3

229. Дегенмен Утасар Оughtasar

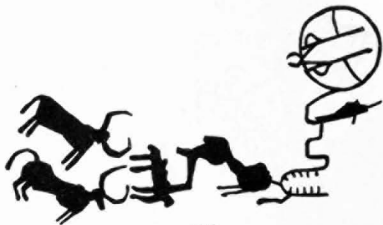

101

102

20. Бөрүмөңгү Уурачар Оughtasar

103

104

21. Бөрүмөңгү Уурачар Оughtasar

180

181

232. Нарманлар Устасар Оughtлар

182

183

233. Нарманлар Устасар Оughtлар

1 2 3

4 5 6

204. Өлүөнүмүр Үхтэсир Оуһтасар

1 2 3

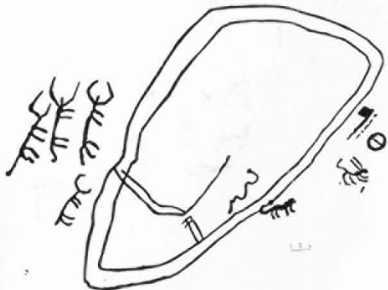

1 2 3

205. Өлүөнүмүр Үхтэсир Оуһтасар

236. Буянууар Үстэсэп Оughtаар

237. Буянууар Үстэсэп Оughtаар

1. 1. 0

288. Өгүмүмүп Үстүрүп Оughtасар

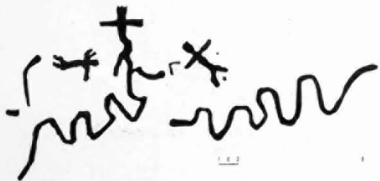

1. 1. 0

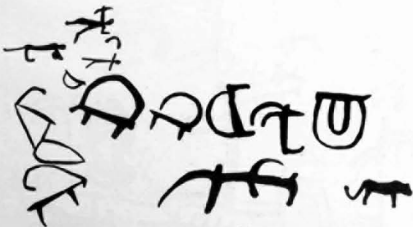

1. 1. 0

288. Өгүмүмүп Үстүрүп Оughtасар

1.01

1.02

240. Огюмонг Ухрасар Оughtasar

1.03

1.03

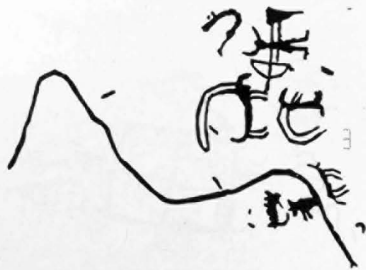
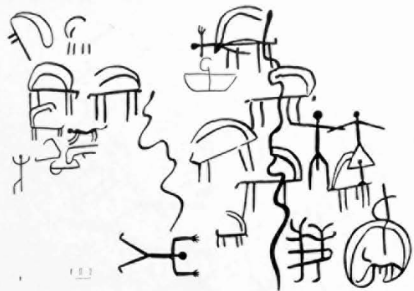
241. Огюмонг Ухрасар Оughtasar

242. Dnyanump Yxtacap Oughtasar

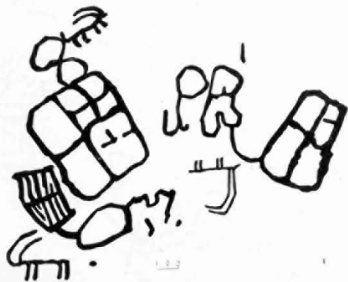

243. Dnyanump Yxtacap Oughtasar

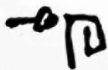

244. Բոլոսոսի Մարտի Գոլտասար

1

2

246. Һаҗмһуһп Үһһһһһ Өһһһһһ

1

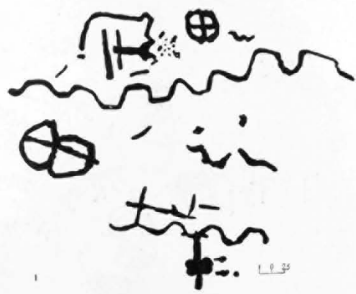

2

247. Һаҗмһуһп Үһһһһһ Өһһһһһ

245. Буғамсар Үстас Оғилсар

2

240. Буғамсар Үстас Оғилсар

200. Բոլոսոսը Կտրուք Օղիտուր

102

102

201. Բոլոսոսը Կտրուք Օղիտուր

1

1 0 2

2

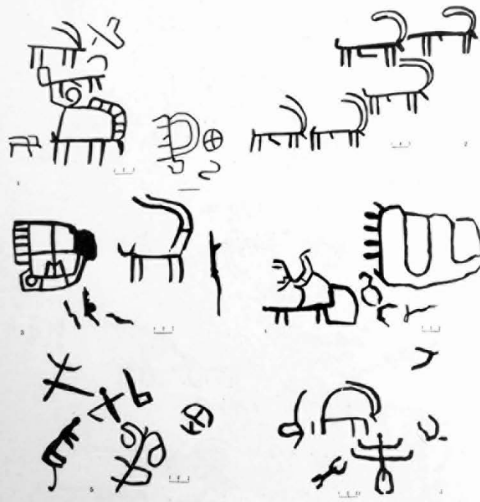
1 0 2

202. Дықамып Үхрәсәп Оғлыһар

1 0 2

203. Дықамып Үхрәсәп Оғлыһар

204. Inqunawop Y'racap Oughtisar

205. Inqunawop Y'racap Oughtisar

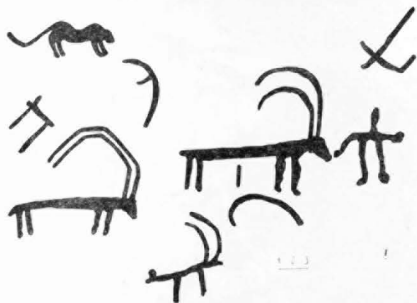
206. Dujunnuşup Yıracap Oğultasar

207. Dujunnuşup Yıracap Oğultasar

258. Өлүмөнүп Үстүрүп Оуһтасар

259. Өлүмөнүп Үстүрүп Оуһтасар

1. 2. 3.

200. Һөгөнүмүп Үстүрәп Оуһтанар

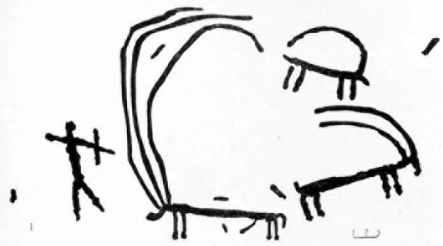

201. Һөгөнүмүп Үстүрәп Оуһтанар

202. Buzunsoy Yuzucap Oglatasar

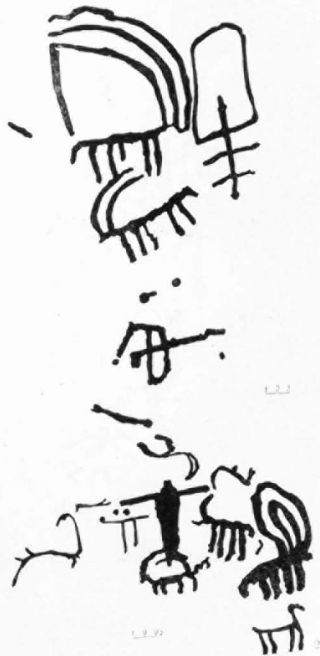

203 (117, 51). Buzunsoy Yuzucap Oglatasar

L. 2.1

204 (200). Dugumnuup Yvriscep Oughtasar

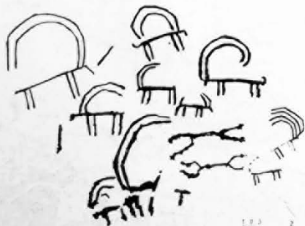
L. 2.2

L. 2.22

205 (144, 45). Dugumnuup Yvriscep Oughtasar

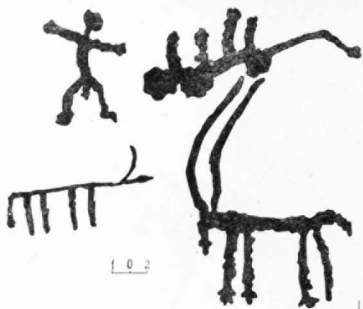

1.2.1

1.2.2

268 (92, 100). Дагестанск. Уртацар Оughtasar

1.0.2

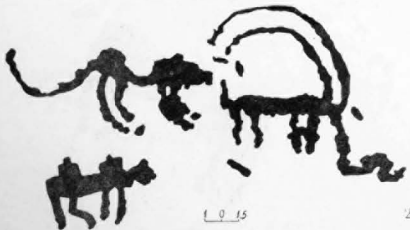
1.0.25

267 (98, 102). Дагестанск. Уртацар Оughtasar

2

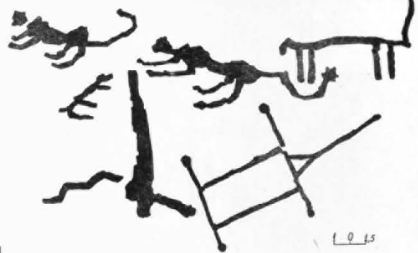

102

1015

208 (201, 202). Памятник Урмасар Оughtasar

1015

102

209 (101, 102). Памятник Урмасар Оughtasar

1 0 25

1

1 0 3

2

270 (120, 85). *Богородица Утрасар Огилтаар*

1 0 2

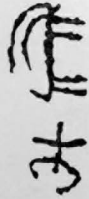
1

1 0 15

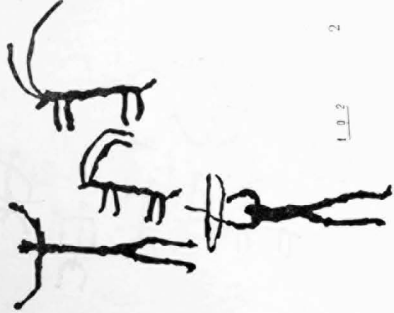
2

271 (140, 85). *Богородица Утрасар Огилтаар*

1 0 15

272 (105, 40). Огюшанлар Ууууууу Огюшанлар

1 0 2

2

1 0 2

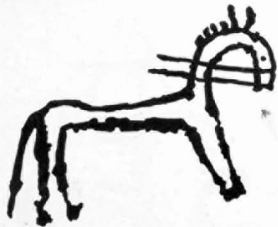
270 (77, 124). Огюшанлар Ууууууу Огюшанлар

1 0 2

2

1

1 0 15

1

1 0 2

2

274 (84, 195). *Буржуазия Уртагар Оughtлар*

1 0 3

1 0 4

275 (86, 189). *Буржуазия Уртагар Оughtлар*

1.0.2

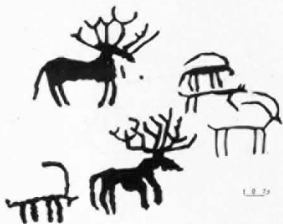
1.0.15

1.0.7

3

276 (06, 210, 182). Археолог Ухтасар Оughtasar

1.0.3

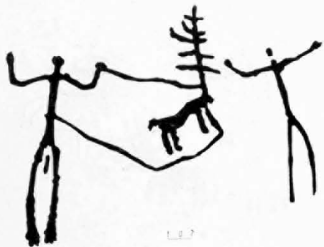

2

1.0.7

277 (08, 170). Археолог Ухтасар Оughtasar

L. 2. 7

1

L. 2. 33

L. 2. 4

2

L. 2. 34

2

1.0.2

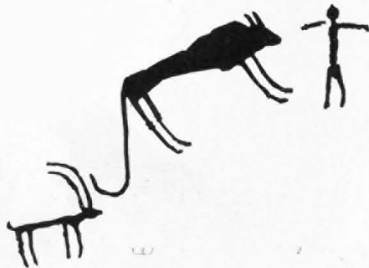

1.0.3 2

280 (185, 61). Якутский Урталар Оуһтасар

1.1

1.1

281 (208, 201). Якутский Урталар Оуһтасар

L. 8.7

1

L. 8.7

2

282 (98, 97). *Boymonop Yxracap Oughlasar*

L. 8.7

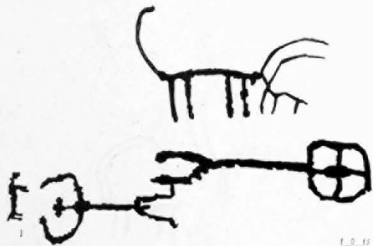
1

2

L. 8.7

283 (104, 102). *Boymonop Yxracap Oughlasar*

1.2.11

1.2.12

254 (A5, 206). Boğazköy Yazıcağı Oğultaş

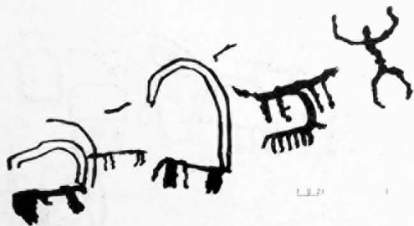

1.2.13

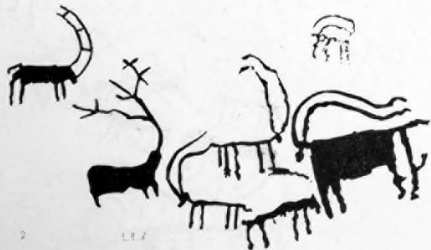

1.2.14

255 (115, 185). Boğazköy Yazıcağı Oğultaş

1.1.1

1.1.2

288 (157, 175). Даганып Үрәсәп Оғһаһар

1.1.3

287 (196). Даганып Үрәсәп Оғһаһар

255 (40). Нариндорп Үхэрлэп Оуһтасар

256 (50). Нариндорп Үхэрлэп Оуһтасар

1 0 3

280 (100). Өлүмүсүр Үчүрүсүр Оуһтаһар

1 0 3

L. O. 2

202 (184). Древнеинд. Утконог Оулифант

L. O. 3

203 (175). Древнеинд. Утконог Оулифант

204 (108). *Pygmaeus Yxincap Oughlitar*

205 (110). *Pygmaeus Yxincap Oughlitar*

286 (207), *Asynonop Yzmayoq* Oqilinaev

287 (173), *Asynonop Yzmayoq* Oqilinaev

205 (110). Өгүмөнүп Үтүрүп Оуһтасар

209 (131). Өгүмөнүп Үтүрүп Оуһтасар

300 (198), *Буддизм. Утвары. Огилээр*
L.O.J

301 (205), *Буддизм. Утвары. Огилээр*
L.O.J

302 (17). Погмуроп Утрацап Оуфтазар

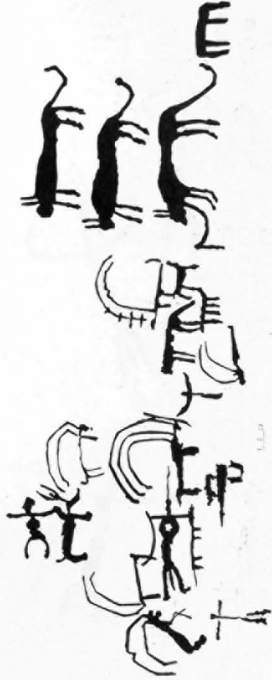

303 (20). Погмуроп Утрацап Оуфтазар

1.3.3

304 (42). Ачыныкып Учыкып Оууланар

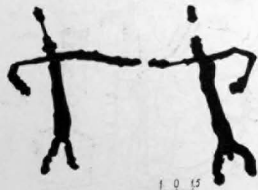

1.3.3

305 (43). Ачыныкып Учыкып Оууланар

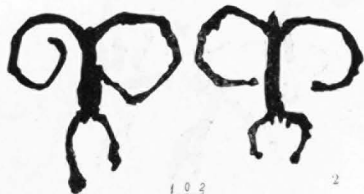
1

2

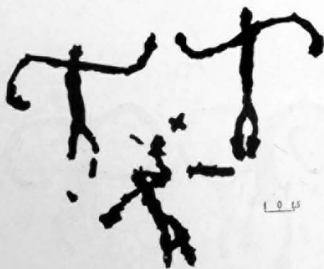
1

2

f 0 2

f 0 15

308 (M, 20). Bayanunup Y'racap Oughtasar

f 0 2

f 0 25

309 (148, 128). Bayanunup Y'racap Oughtasar

2

—

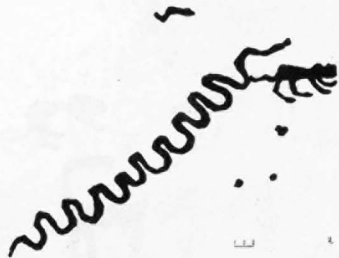

—

810. Ядровник Джермажур Djermafour

—

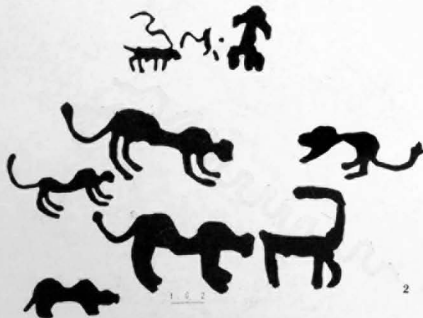

—

811. Ядровник Джермажур Djermafour

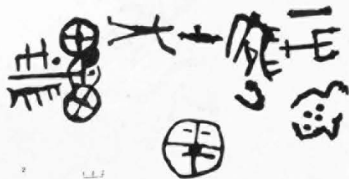
312. Ширдэгэр Дээрлэлхэр Дэгтадгүйг

314. Ширдэгэр Дээрлэлхэр Дэгтадгүйг

314. Ярфандур Джермаджур Djermadjour

315. Ярфандур Джермаджур Djermadjour

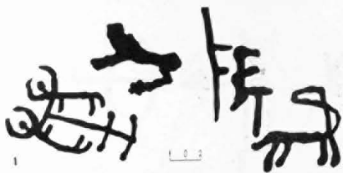
1 0 2

1 0 2

2

216. Шрифтар Дюрмаджур Djermadjour

1 0 2

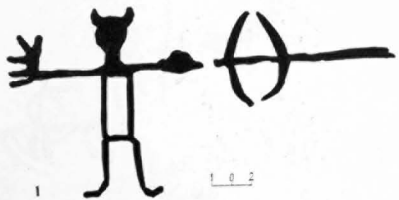
1 0 2

1 0 2

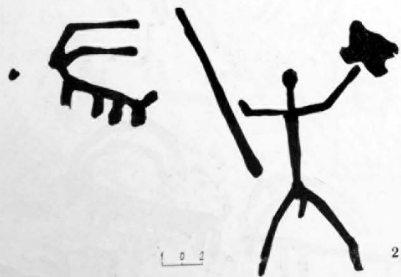
3

217. Шрифтар Дюрмаджур Djermadjour

1

1 0 2

2

1 0 2

218. Эрфигур Дээрлэдхур Дјетадјонг

1 0 2

1 0 2

219. Эрфигур Дээрлэдхур Дјетадјонг

320. Өрбөгчөр Дээрмэлжур Дурмадюр

321. Өрбөгчөр Дээрмэлжур Дурмадюр

1

1 0 2

1 0 15

2

022. Шрифтар Дармакюр Djermakour

2

1

2

1 0 1

023. Шрифтар Дармакюр Djermakour

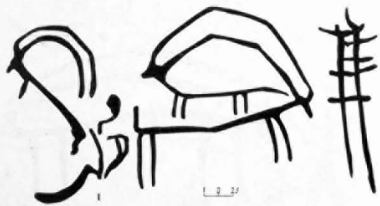

224. Эрбөрүр Дөрмөлүкүр Дүтмөлүкүр

225. Эрбөрүр Дөрмөлүкүр Дүтмөлүкүр

1

2

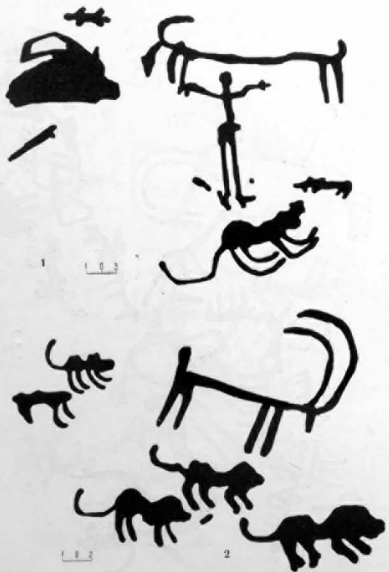

3

328. Мэрион Дэриакс Дэриакс

4

328. Шрифтар Дираллакур Дјермајор

329. Шрифтар Дираллакур Дјермајор

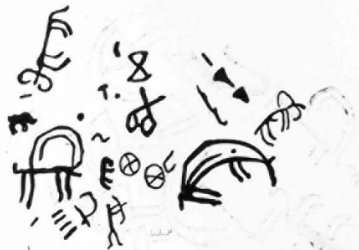
300. Эрфюрер Джермаджур Djermadjour

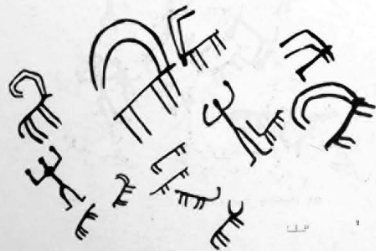
301. Эрфюрер Джермаджур Djermadjour

332. Երբանուր Լաքրաձուր Սյերտոձուր

333. Երբանուր Լաքրաձուր Սյերտոձուր

884. Կրօնագիր Դաբուսաձոր Բրտանյոյր

885. Կրօնագիր Դաբուսաձոր Բրտանյոյր

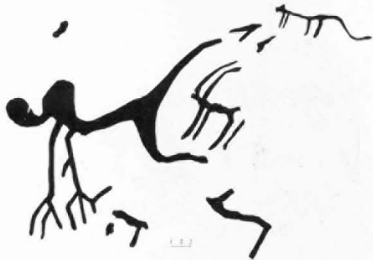

1.1.1

1.1.2

106. Կրճիտը Դարձակուր Գրեմաձուր

1.1.3

1.1.4

107. Կրճիտը Դարձակուր Գրեմաձուր

1.1

1.1

288. Шрифтар Дюрмадаур Дјетмајор

1.1

1.1

289. Шрифтар Дюрмадаур Дјетмајор

330. Эрфюлер Джермажур Djermadjour

341. Эрфюлер Джермажур Djermadjour

342. Կրճագոր Դաճմալապուր Բյուրաճոյն

ԳՐԱԿՐ ԸՆԴՀԱՆՈՒ ԿՅՈՒՄՆԵՐ
 ՊԵՆՆ 96-ՎՐԻՌ 333826
 ԷՐԻՏՐՈՒ ՍՏԱՆԵՐՈՒՄԻ ԵՐԱՅԱՆՈՒ
 ԻՆՏԵՆՏԻՆԻՆԻ ԿԱՅԻՆ

ԱՅՈՒՆՆԻՔԻ ՓԱՏՈՒԱԳԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

Գրաքննիչ և լաճիկան ՍՏԷ փոստայնաձևի տպագրիչ
 Մաթանայան և աղագրային կենտրոնի
 փոստի խանութ տպագրիչ

Գրապատկերային խմբակ
 Ե. Ա. ՊԵՆՆՈՒՄԻ
 Քրեմլնայն խմբակ
 Ե. Ա. ՊԵՆՆՈՒՄԻ
 Կապույտի խմբակ
 Վ. Ս. ՍՏԱՆԵՐՈՒՄԻ
 ՄԵՃԱԿԵՐԻ
 Է. Գ. ՍՏԱՆԵՐՈՒՄԻ

ՃՅ 02070   հ.հ. 1190   Ըրան 2198   Պատկեր 690   Եզրագրակ 2000

Հանձնված է արտատպիչին 24/VI 1929 թ., ստացաքննիչ է
 ստացաքննիչին 12/III 1970 թ., Եզրագրակի 24.3 Հանույ + 3 ձևերով,
 դրոշ. 49.0 Հանույ, Ըրան. 20.20 Հանույ, Քաղթ Յ 1, 80x80/16, Գինը է. ւ. 77 Գ.:

Լաճիկան ՍՏԷ ԳՐԱՊԱՏԿԵՐԱԿԱՆ ԸՐԺՈՒՄԻ ԿԱՅԻՆ